

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

SYNDROM CAN A JEHO DŮSLEDKY V DOSPĚLOSTI

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

PhDr. ThDr. Václav Mitáš, Th.D.

Autor:

Jiřina Navrátilová

Praha 2010

Anotace: Předložená bakalářská práce se zabývá následky syndromu CAN ve všech jeho formách. Mapuje rodinu v jejích historických i psychosociálních souvislostech. Poskytuje deskripci syndromu CAN jako takového, rizikových jedinců z pohledu ohrožených dětí i možných pachatelů zanedbávání, zneužívání a týrání. Popisuje jak přímé následky projevů syndromu CAN, tak dlouhodobé psychosociální důsledky na příkladu vzniku vybraných poruch osobnosti a sexuálních dysfunkcí. V závěru uvádí příklady možností intervence a prevence.

Annotation: The submitted thesis deals with the results of CAN syndrome in all its forms. Maps the family in its historical and psychosocial contexts. Provides a description of CAN syndrome in itself as well as risk individuals from the perspective of children at risk and potential perpetrators of neglect, abuse and maltreatment. Describes both the direct effects of CAN syndrome symptoms and long-term psychosocial consequences at the example of selected personality disorders and sexual dysfunction. Finally, gives examples of the possibilities of intervention and prevention.

Klíčová slova:

syndrom CAN, zneužívání, týrání, zanedbávání, dítě

Keywords:

Syndrome CAN, abuse, maltreatment, neglect, child

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 19. července 2010

Jiřina Navrátilová

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu mé práce PhDr. ThDr. Václavu Mitášovi, Th.D. za pomoc, cenné rady a připomínky při konzultacích.

Děkuji také rodině a nejbližším za jejich pochopení, podporu a velkou trpělivost.

OBSAH

OBSAH	5
0. ÚVOD.....	7
1. HISTORICKÉ A PSYCHOSOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI RODINY.....	8
1.1 HISTORICKÝ VÝVOJ RODINY	8
1.1.1 Pravěk	8
1.1.2 Starověké Řecko a Řím.....	9
1.1.3 Evropský středověk.....	10
1.1.4 Evropský novověk.....	11
1.1.5 Současný rodinný model	12
1.2 FUNKCE RODINY	12
1.2.1 Biologicko-reprodukční	12
1.2.2 Ekonomická	12
1.2.3 Pečovatelská	14
1.2.4 Rekreační.....	14
1.2.5 Sociálně-výchovná.....	14
1.2.6 Emocionální	15
2. SYNDROM CAN	17
2.1 HISTORICKÝ NÁSTIN PROBLEMATIKY ZNEUŽÍVÁNÍ DĚTÍ	17
2.2 ZANEDBÁVÁNÍ DÍTĚTE	18
2.2.1 Tělesné zanedbávání	18
2.2.2 Zanedbávání v oblasti zdravotní péče.....	18
2.2.3 Citové zanedbávání	18
2.2.4 Zanedbávání výchovy	19
2.3 PSYCHICKÉ TÝRÁNÍ	21
2.4 FYZICKÉ TÝRÁNÍ.....	22
2.4.1 Aktivní tělesné týrání.....	22
2.4.2 Pasivní tělesné týrání	23
2.5 SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ	24
2.5.1 Bezdotykové zneužívání	25
2.5.2 Klasifikace kontaktního sexuálního zneužívání	27
2.5.3 Sexuální zneužívání v rodinné sféře.....	28
2.5.4 Varovné signály sexuálního zneužívání	30
2.5.5 Zvláštní formy sexuálního zneužívání	30
3. DĚTI OHROŽENÉ SYNDROMEM CAN	35
3.1 OHROŽENÍ FYZICKÝM A PSYCHICKÝM TÝRÁNÍM	35
3.2 OHROŽENÍ SEXUÁLNÍM ZNEUŽÍVÁNÍM	37
3.3 NÁSILNÁ OSOBA.....	37
3.3.1 Násilná osoba z pohledu psychického a fyzického týrání.....	37
3.4 NÁSILNÁ OSOBA Z POHLEDU SEXUÁLNÍHO ZNEUŽÍVÁNÍ.....	38
3.4.1 Pedofilie.....	39
4. NÁSLEDKY ZNEUŽÍVÁNÍ PRO DÍTĚ.....	41
4.1.1 Obranné mechanismy oběti	41
4.2 POSTTRAUMATICKÁ STRESOVÁ PORUCHA U DĚTÍ.....	41

4.3 TRAUMA SEXUÁLNÍHO ZNEUŽITÍ	42
4.3.1 Syndrom dětského přizpůsobení sexuálnímu zneužití	43
4.4 MOŽNOST VZTAHU SYNDROMU CAN A VYBRANÝCH PORUCH OSOBNOSTI	44
4.4.1 Disociální porucha osobnosti	44
4.4.2 Emočně nestabilní porucha osobnosti	45
4.4.3 Paranoidní porucha osobnosti.....	46
4.5 DLOUHODOBÉ NÁSLEDKY SYNDROMU CAN	47
4.5.1 Dlouhodobé následky zneužívání	47
4.5.2 Sexuální dysfunkce	47
5. PREVENTIVNÍ A INTERVENČNÍ TECHNIKY	50
5.1 SEXUÁLNÍ VÝCHOVA JAKO PREVENCE SEXUÁLNÍHO ZNEUŽÍVÁNÍ DĚTÍ ...	50
5.2 SANACE RODINY – PROGRAM NA POMEZÍ PREVENCE A INTERVENCE.....	52
5.3 KRIZOVÁ INTERVENCE	53
5.3.1 Pravidla krizové intervence.....	54
6. ZÁVĚR.....	55
POUŽITÁ LITERATURA	56

0. ÚVOD

Pro téma své bakalářské práce jsem se rozhodla, když jsem při studiu odborné literatury, týkající se syndromu CAN, zjistila, že celá řada autorů se zabývá problematikou syndromu jako takového včetně možností prevence jeho vzniku či intervence u dotčených věkových skupin, poměrně málo pramenů však mapuje možné následky citově zanedbávaného, týraného či zneužívaného dítěte v dospělosti a na jejich psychosociální důsledky jak v personální, tak v sociální rovině.

Rozhodla jsem se tedy zaměřit na tuto problematiku a pokusit se zmapovat dostupnou literaturu z tohoto úhlu pohledu. V první části jsem se zaměřila na historický vývoj rodiny jako takové. Abychom mohli určit, co je patologické, vycházím ze základních funkcí, které by rodina měla naplňovat zejména ve vztahu k dětem. V současné sociologické literatuře podle mého názoru totiž panuje značný nesoulad v popisu „normální“ či „optimální rodiny“.

Druhou část své práce věnuji popisu syndromu CAN jako takového, včetně jeho historických souvislostí. Popsala jsem zanedbávání, fyzické i psychické týrání a sexuální zneužívání. K tomu jsem připojila rizikové jedince jak z hlediska potenciální oběti, tak co do násilníka.

Následkům syndromu CAN se věnuji podrobněji ve čtvrté kapitole, kde nejprve popisují bezprostřední dopady zanedbávání, týrání a zneužívání na dítě a dále také souvislostem mezi těmito jevy a vznikem poruchy osobnosti, což demonstruji na vybraných příkladech tří z nejčastěji se vyskytujících poruch osobnosti. Na závěr této části jsem připojila dlouhodobé následky zneužívání a také souvislosti se vznikem sexuálních dysfunkcí.

V poslední kapitole se věnuji příkladům intervence a prevence syndromu CAN.

Vycházela jsem především ze studia dostupné odborné literatury a z poznatků z vlastní praxe v průběhu studia, zejména z praxe v zařízení Klokánek a z krátkodobé stáže ve Vězeňské službě ČR. Odtud jsem také čerpala materiál k uvedeným kazuistikám, které jsem doplnila kazuistikami laskavě poskytnutými vedoucím své práce. U jednotlivých případů jsem pozměnila jména a další identifikační údaje.

1. HISTORICKÉ A PSYCHOSOCIÁLNÍ SOUVISLOSTI RODINY

1.1 HISTORICKÝ VÝVOJ RODINY

1.1.1 Pravěk

Díky archeologickým poznatkům je možné doložit vývoj člověka a způsob života našich předků. První doklady o jejich existenci lze nalézt v období přibližně před 35 milióny let, avšak za prvního předchůdce dnešního člověka se považuje Homo habilis (člověk zručný), který žil v době nejstaršího paleolitu a který začal vyrábět jednoduché nástroje.

V 19. století byly na území Jávy nalezeny pozůstatky Homo erectus (člověk vzpřímený). Ten se vyvinul z Homo habilis a žil přibližně před 1,8 miliony let. Na rozdíl od svých předchůdců již tento druh systematicky vyráběl kamenné nástroje, používal oheň a zdokonaloval své lovecké postupy.

Asi před 200 000 lety se vyvinul Homo sapiens (člověk moudrý). Vznik člověka tohoto typu ještě není zcela vyjasněn, ale podle multiregionální teorie se Homo sapiens vyvinul několikrát z lokálních populací Homo erectus. Od svých předků se lišili dokonalým opracováním nástrojů (hroty, škrabadla, vrtáky, rydla nebo nože) a každý nástroj používali k jiné činnosti. Jejich myšlení bylo zdokonalené a dokonce se objevovaly myšlenky o duši člověka.

Tehdejší společnost byla pravděpodobně klanová a o dělbě práce mezi pohlavím rozhodoval lov. Mužova role lovce měla zřejmě jen doplňkový význam, jelikož hlavním zdrojem obživy bylo ženino polní hospodářství. Snad právě proto se dědil majetek z matky na dceru a pěstoval se kult Velké Matky jako nositelky plodnosti.

Až se vznikem řemesel, státu a vojenství se do vedoucího postavení rodiny dostává muž. Další přelom v rodině přináší neolitická revoluce, kdy dochází ke změnám ve způsobu získávání obživy. Dříve se ženy soustředily na sběr zrn a divokých trav, postupně dochází k cílenému pěstování obilí a tím k rozkvětu zemědělství. S rozvojem pěstování obilnin dochází i k počátkům domestikace divokých zvířat. Lidé tak přestali být závislí na tazích lovné zvěře a přebrali kontrolu nad způsobem získávání potravy. Začíná se také rozvíjet populace především díky tomu, že ženy byly schopny rodit děti v kratších časových intervalech.

1.1.2 Starověké Řecko a Řím

Rodina ve starověkém Řecku byla striktně patriarchální a role mužů a žen byly velmi důsledně odděleny. Dívky se vdávaly velice mladé a brali si muže ve věku okolo 30 let, kterého jim vybral otec, avšak i ženich musel respektovat názory svého otce. Manželství nebylo uzavíráno na základě vzájemných sympatií. Muž se ženil proto, aby měl následovníka, který bude udržovat rodinný klan, zvaný genos. Žena nebyla jeho rovnocennou partnerkou a její postavení v rodině bylo podřízené. Přebývala v té části domu, která jí byla vyhrazena, a starala se o chod domácnosti. Co se dělo za zdmi domu, nemělo se jí týkat.

Narození dítěte bylo významnou událostí, která byla spojena se zdravotnickými, právními a náboženskými úkony. Naplněním právního úkonu bylo uznání dítěte otcem za vlastní. Praktikovalo se pátého dne po narození.

Výchovu dětí ve starověkém Řecku lze rozdělit do dvou typů. Spartský, kde kladli důraz především na tělesný výcvik, a athénský, kde byla duševní i tělesná složka v souladu – tzv. kalogathia. Rozdíl mezi nimi byl i v tom, že v Athénách se novorozeňata zavinovala, zatímco ve Spartě je chůvy nechávaly nezavinuté, čímž jim dopřávaly volnost celého těla. Spartská výchova byla od samého útlého věku dítěte tvrdá. V sedmi letech byli chlapci rodičům odebráni a vychováváni v přísném řádu pod státním dozorem. Každá neposlušnost byla velmi tvrdě trestána. Učili se skromnosti prostřednictvím chudé stravy, chodili bosí a oblékali se jedním kusem hrubé látky. Cvičili se v boji, hodu oštěpem, skoku dalekém i v běhu. Po dosažení věku dvanácti let byla výchova ještě přísnější a strava chudší. Mohli si však přilepšovat krádežemi a tím si cvičit chytrost, ostražitost a obratnost. Kdo nebyl chycen, byl pochválen, koho přistihli, následoval tvrdý trest. V patnácti letech se již chlapci mohli zúčastnit hostin dospělých mužů a naslouchat jejich rozhovorům. Cílem jejich mravní výchovy bylo vypěstovat v nich úctu ke stáří a oddanost státu. Ve dvaceti letech se stávali vojáky a tvořili válečnou družinu společně s dalšími patnácti vojáky a teprve ve třiceti letech se stávali právoplatnými občany s možností založit si rodinu. Výchově spartských dívek taktéž věnovali značnou pozornost. Bylo tomu tak hlavně z důvodu povinnosti chránit město po odchodu mužů do války. Cvičily se ve všech částech pětiboje – ten se skládal ze skoku do dálky, hodu oštěpem, běhu, vrhu diskem a zápasu, dále pak v gymnastické a taneční výchově. Z toho plyne,

že oproti jiným řeckým dívkám byly spartské dívky zbaveny ženskosti a stydlivosti vlivem této tvrdé výchovy.

Ve starověkém Řecku se mužům tolerovaly konkubíny, a tak manželova nevěra nemohla být oprávněným důvodem k rozvodu. Chtěla-li se žena rozvést, musela prokázat bití a špatné zacházení, potom teprve státní úředník posoudil její důvody. Na rozvedené ženy se hledělo s despektem, a proto byl rozvod využíván pouze jako poslední možné řešení. Ovšem chtěli se rozvést muž, mohl to udělat bez všech formalit kvůli ženině neplodnosti nebo nevěře.

Že měla v Římě rodina velmi významné postavení lze usuzovat ze sestavení prvního právního kodexu „Dvanáct desek“ z roku 450 př. Kr., kde byla rodina prohlášena za základní jednotku společnosti. Typickým znakem pro rodinu podle starého římského práva byl přísný a volný sňatek. Při přísném sňatku docházelo k oddělení ženy od otce a veškerá péče o ni přecházela na manžela. Naopak tomu bylo u volného sňatku, kdy zodpovědnost za ženu stále nesl otec i s jejími majetkovými i dědickými právy.

Krise římské republiky přináší velké změny také do rodiny, zejména jsou to změny týkající se postavení žen - římská žena byla oproti řecké mnohem emancipovanější, vzdělanější, majetné ženy mohly samy spravovat svůj majetek, ty nemajetné mohly pracovat a některé se dokonce prosazovaly i v politickém životě. Přesto ale byly reakce mužů na jejich projevy bouřlivé a často byly i ženy z nejvznešenějších rodin vypovězeny do vyhnanství. Také rozvodovost byla mnohem četnější než v Řecku a samotný rozvod nebyl pro ženu tak problematický.

1.1.3 Evropský středověk

Středověká společnost byla společností stavovskou. Skládala se ze šlechty, která se dále dělila na šlechtu nižší – rytíři, zemané, vladykové a vyšší – tu tvořili bohatí šlechtici, dále z duchovních, poddaných – ti tvořili nejpočetnější vrstvu, byli zavázáni robotou a dávkami. Díky rozvoji měst se skládala také z měšťanů – nejbohatší skupinou byl tzv. patriciát, vlastníci i několik domů a živností, nejčetnější byli rolníci a nejslabší skupinou byla chudina – lidé bez domova, nádeníci. Zcela zvláštní samostatnou skupinu tvořili cizinci, kteří využívali vlastní právní předpisy a byli pod ochranou krále. Jednalo se o bohaté kupce nebo Židy. Cizinci, vyjímaje otroky, byli majetní díky kupecké nebo řemeslné činnosti. Každý stav měl svůj vlastní charakter rodiny – vzájemně se lišily rodiny

duchovních, šlechty, kupců, měšťanů nebo venkovanů. Naši předci se potýkali s velkou existenční nejistotou, hladem, různými epidemiemi a válkami. Dochází ke změně životního stylu a tím i ke změně života rodiny.

O manželství začínají rozhodovat dynastické a ekonomické zájmy. Sňatky od 11. století začíná uzavírat církev, tím manželství získává punc nezrušitelnosti a posvátnosti.

Naprosto běžné bylo soužití širších rodin, ale soužití tří a více generační už pravidlem nebylo vzhledem k nízkému věkovému průměru (vysoká úmrtnost při porodech, morové epidemie, války nebo žalostné hygienické podmínky přispívaly k poměrně brzkému umírání lidí). I dětství bylo poměrně krátké a po uplynutí osmi let věku bylo dítě postaveno do role dospělého. Většinou se uplatnilo v zemědělství nebo šlo do učení.

Rodina je stále silně patriarchální, role muže a ženy zůstávají stále důrazně odděleny, žena je podřízena vůči muži a rodina je vázána na majetek podobně, jak tomu bylo v rodině antické.

1.1.4 Evropský novověk

Období Jeana J. Rousseaua nebo Jana Amose Komenského se vyznačuje vzrůstajícím zájmem o rodinu, výchovu a vzdělání. Novověk je rovněž obdobím revoluce, která významně posouvá ženskou emancipaci směrem vpřed.

V Paříži roku 1791 vydává Olympie de Bourges své dílo Práva ženy a občanky. Žádá v něm rovnost mužů a žen před zákonem a možnost svobodné volby partnera založené na vzájemných sympatiích. Tím se začíná rozvíjet vzájemný vztah muže a ženy, který vede k postupnému rozpadu patriarchálního modelu rodiny. Do této doby byl vzájemný cit mezi manžely terčem kritiky, jelikož panovaly názory, že láska mezi manželi je hloupá vášeň či dokonce incest.

Také průmyslová revoluce přinesla do rodiny velké změny. Muž ztrácí svůj status živitele rodiny a v průmyslu začíná pracovat i žena, leckdy i děti, ježto se jednalo o levnější pracovní síly.

Manželství a výchova dětí taktéž prošly revolucí. Pro uzavírání manželství již ekonomické zájmy nejsou rozhodující a souhlas rodičů se stává spíše formalitou a výchova dítěte se poprvé odehrává v úzkém rodinném kruhu.

1.1.5 Současný rodinný model

Současnou rodinu ovlivňuje několik trendů a to odkládání manželství a plození potomků na dobu co nejpozdější, což může být způsobeno budováním pracovní kariéry nebo naopak vnímání dítěte jako určitého přepychu v době finanční tísně – odkládání manželství na vhodnější dobu. Nebo tendence zakládání rodiny bez uzavření legálního sňatku, které může být partnery vnímáno jako pohodlnější v období vysoké rozvodovosti. Tím zakládání rodiny ztrácí svoji ritualizovanou podobu. Dále se mění rodinná struktura a to poklesem počtu dětí v rodině nebo nárůstem jedinců žijící v jednočlenných domácnostech.

V budoucnosti si nukleární rodina patrně jen stěží udrží svou klasickou podobu. Pravděpodobně budou přibývat nové typy rodin, jako jsou matky samoživitelky, které si život svobodné matky zvolí samy, vícegenerační rodiny, v níž se o děti budou starat prarodiče nebo v níž bude z každé generace jen jeden člen, homosexuální rodiny nebo rodiny s několika dětmi z různých manželství.

1.2 FUNKCE RODINY

1.2.1 Biologicko-reprodukční

Bezpochyby je velmi důležitá pro jednotlivé členy rodiny a to plozením potomků, s tím související zachování rodu a samozřejmě uspokojováním sexuálních potřeb. Nelze však opomenout její význam pro společnost, která pro svůj správný vývoj potřebuje pevnou reprodukční základnu. Proto je v jejím zájmu, aby se narodil takový počet dětí, který tyto vyhlídky uskuteční.

Sociologové dnes mapují především v národnostních minoritách a příslušnicích skupin na nižších pólech socioekonomického spektra plození dětí motivované přístupem k dávkám sociální podpory. Tento jev je určitou součástí životního stylu některých mnohoproblémových rodin, jak o nich píše Matoušek (1997). Často je spojen nejen s citovým zanedbáváním, ale i s nedostatečnou výživou a hygienou, či zabezpečením základních materiálních podmínek. Sociální politika státu se na to snaží reagovat změnou výplaty některých sociálních dávek, jako například porodného.

1.2.2 Ekonomická

Rodina je významný prvek v rozvoji ekonomického systému společnosti. Aktivně se do něj zapojuje prostřednictvím výkonu určitého povolání. Na

rozdíl od minulých dob se dnes rodina stala významným spotřebitelem a tím se mění vzájemná závislost trhu a spotřebitele.

Finanční tíseň rodiny ukazuje na možnou poruchu této funkce. V dnešní době takový stav může způsobit vysoká nezaměstnanost, zvyšování životních nákladů a nemalou roli zde hraje také zvyšování nároků na životní úroveň.

S tím souvisí v posledních letech stále se zvyšující předlužení domácností, související s čerpáním vysokoúročených spotřebitelských úvěrů a jiných půjček, čerpaných především na spotřební zboží, které poskytují rodině náhražku společenského statusu například vybavením domácnosti, aniž by se podílely na naplňování dalších rodinných funkcí.

Dostane-li se rodina v tomto ohledu do obtíží spojených s nesplácením úvěrů a případnou exekucí, jsou většinou dramaticky ohroženy všechny její další funkce. V případě rodin s nízkou socio-ekonomickou kompetencí rodičů se dokonce finanční problémy mohou významně podílet na počátku zanedbávání a později dokonce týrání dětí, na nichž si rodiče mohou kompenzovat vlastní psychosociální problémy.

▪ **Kazuistika**

V liberecké vazební věznici byl internován Jiří S. (22 let), odsouzený za výtržnictví a šíření poplašné zprávy. Vedle opakovaného zneužívání tísňových linek (údajně proto, že se mu líbil zvuk sirén) poškodil po vynesení rozsudku týkajícího se jeho trestní kauzy vstupní dveře soudu a popral se s příslušníky Justiční stráže. Primární příčinou jeho trestné činnosti ovšem byla naprostá neschopnost hospodařit se svými prostředky. Nedostatek peněz řešil opakovanými půjčkami u bankovních i nebankovních institucí a ve třech případech dokonce na svoje doklady čerpal půjčku pro jiné lidi, kteří ji pak pochopitelně nespláceli.

Šetřením v rodině se ukázalo, že matka, která jej vychovávala, nakládala s penězi stejným způsobem a nedokázala svým dětem předat zásady rodinného hospodaření. Rodina neplnila svou ekonomickou funkci, trpěla zásadním materiálním nedostatkem a ani způsob jejich bydlení nebyl odpovídající. Jiří ve věznici pracoval jako uklízeč a část mzdy mu byla ukládána na účet. Když mu ředitel věznice v rámci kázeňské odměny povolil opuštění věznice v souvislosti s návštěvou, vyzvedla jej matka. Její jedinou starostí ovšem byly peníze, které si Jiří vyzvedl ze svého účtu. Ještě před věznicí mu odebrala 400 korun a odešla.

1.2.3 Pečovateľská

Zajišťuje uspokojování životních potřeb dětí i ostatních členů rodiny. Jde o potřeby biologické, hygienické i zdravotní. Zajištění potřeby přijetí a z ní plynoucí potřeby jistoty a bezpečí, kdy si rodina buduje svoje vlastní, ohraničené území.

Extrémním projevem dysfunkce v této oblasti je zanedbávání a týrání nejen dětí, ale i dalších členů rodiny, jehož příčinami zejména důsledky se v této práci hodlám zabývat.

1.2.4 Rekreační

Týká se všech členů rodiny. Tím, jak rodina tráví svůj volný čas, jaké mají zájmy, jak tráví prázdniny nebo dovolenou, dává rodina najevo, do jaké míry plní tuto funkci.

Společné trávení volného času je také důležitým ukazatelem míry rodinné koheze, podobně jako některé rodinné rituály, například společné jídlo apod. Tam, kde spolu rodina volný čas téměř netráví, nebo jej netráví všichni její členové, lze usuzovat na další vztahové obtíže. Množství, frekvence a kvalita společných volnočasových aktivit se pro odborně zdatného sociálního pracovníka může stát významným diagnostickým ukazatelem.

1.2.5 Sociálně-výchovná

Dítě je situováno v určitém společensko-kulturním systému. Rodí se do něj a díky němu se stává osobností. Jako první prostředí, ve kterém se dítě setkává se socializací, je právě jeho rodina. Ta ho připravuje na vstup do praktického života. Na výchově dítěte se však nepodílí jen rodina. Ovlivňuje ho další prostředí, ve kterém se pohybuje – škola nebo kamarádi.

Poruchu této funkce mohou způsobit nevhodné výchovné přístupy (od nepřiměřeně tvrdého až po příliš liberální):

Autoritářská neboli diktátorská výchova vyžaduje slepou poslušnost dítěte a po neuposlechnutí nebo neuspokojivém splnění úkolu následuje tvrdý trest. Panuje zde přísná disciplína, dítě bývá neurotické, je ostýchavé a dokonce u něj může docházet k autoagresivitě. Svým odlišným chováním od vrstevníků se může potýkat s problémy ve společenském životě.

Příkladem tohoto typu výchovy může být přístup některých fundamentalistických církevních skupin, v nichž je zpravidla významně akcentována autorita otce, striktně určujícího pravidla rodinného života a

vyžadujícího slepou poslušnost všech členů rodiny. Výsledkem bývá zpravidla demonstrativní odklon dětí od způsobu života orientační rodiny v pozdějším věku, případně aplikace stejného přístupu v prokreační rodině.

U zanedbávající výchovy se vyskytuje nezúčastněnost, lhostejnost a zanedbávání. To u dítěte může vést ke vzpurnosti, agresivitě nebo k odmítání společenských norem.

▪ **Kazuistika**

Zdeněk P. měl v záznamu odboru sociálních věcí zaneseny predelikventní skutky zhruba od 12 let. Pocházel z rozvedené rodiny. Nejprve se o něj staral otec, po něm matka. Oba však měli problémy s abúzem alkoholu a o synovu výchovu se příliš nezajímali. Ten se identifikoval s partou o něco starších pubescentů, s nimiž se účastnil drobné trestné činnosti. Když se ukázalo, že ani jeden z rodičů na jeho výchovu nestačí, byl rozhodnutím soudu umístěn nejprve do dětského diagnostického ústavu, později do výchovného ústavu pro mládež. Odtud však opakovaně utíkal, vždy domů a opakovaně se vloupával do rekreačních objektů. Jako nezletilý nemohl být trestně stíhán, policisté jej vždy po dopadení pouze vrátili do výchovného ústavu. Jakmile dovršil 15 let věku, byl po dopadení umístěn do výkonu vazby a do svých 21 let měl již pět záznamů v rejstříku trestů. Ve vězení měl opakované problémy s dodržováním řádu a v dokumentaci dokonce několikrát zaneseno napadení vězeňského personálu.

V demokratické výchově, která se jeví jako optimální, dochází ke zdravé svobodě dítěte, podílí se na rozhodování a tresty jsou mírné a zdůvodněné. Dítě je aktivní, nezávislé a tvořivé, dobře funguje ve společnosti díky emoční stabilitě a zdravému sebevědomí.

Nadměrně ochranná výchova spočívá v nadměrné ochraně dítěte a shovívavosti. U dítěte se pak může projevit závislost na rodičích, nízká tvořivost, egocentrismus, malá sebejistota a neméně významná je nesamostatnost.

1.2.6 Emocionální

Nejen pro dítě je velmi podstatný pocit lásky, bezpečí a přijetí. To, co by rodina dítěti měla poskytnout, je základní životní jistota. Ta se v životě dítěte projevuje již od první dyády ve vztahu s matkou a pokračuje dále s oběma rodiči, sourozenci a později i dalšími členy rodiny a rodinnými blízkými. Nevytvoření či narušení tohoto vztahu ze strany rodičů může být

příčinou pozdějšího zanedbávání i týrání dítěte. Příčinou může být například sociální, ekonomická či kompetenční nezralost rodičů.

I přesto, že je dnes kladen větší důraz na plnění této funkce a přispívají k tomu i média a odborně populární časopisy či televizní pořady, stále přibývají rodiny, které ji nejsou schopny plnit. Proto roste počet citově deprivovaných a týraných dětí.

2. SYNDROM CAN

M. Vágnerová (2008, s. 593) definuje syndrom CAN jako „*poškození tělesného, duševního i společenského stavu a vývoje dítěte, které vznikne v důsledku jakéhokoli nenáhodného jednání rodičů nebo jiné dospělé osoby. K jeho poškození dochází především tělesným týráním, sexuálním zneužíváním, zanedbáváním důležitých životních potřeb a emočním týráním.*“ Obecně lze říci, že důsledky poškození jsou tím závažnější, čím déle je dítě vystavováno negativnímu působení. Tyto důsledky se však mohou lišit podle toho, zda se jedná o problémy vzniklé týráním, zneužíváním či deprivací.

2.1 HISTORICKÝ NÁSTIN PROBLEMATIKY ZNEUŽÍVÁNÍ DĚTÍ

Jak uvádí Vaníčková (1997, s. 29), téměř všechny mýty o vzniku světa a původu člověka obsahují incest. První obsahuje incest bohů, druhé pak obsahuje incest prvních lidí. Je proto sotva překvapující, že incest byl v raných kulturách nejen dovolen, nýbrž se v panských rodech stal přímo povinností.

V antických dobách obdivovali krásu mladého těla a jako prioritní byl uznáván homosexuální styk s mladým jinochem či anální styk se ženou. První reformátorkou v oblasti zneužívání dětí se stala císařovna Theodora, bývalá prostitutka, která přispěla k zákazu zaměstnávání nezletilých dětí v nevěstincích.

Poněkud uvolněnou sexuální morálku postupně vystřídal středověk a působení církve. Ta vyzývala k cudnosti, odříkání a k pohlavní zdrženlivosti. I přesto zůstaly některé kultury zachovány – například Polynésané uváděli čtyř až pětileté děti do praxe pohlavního života. Tato kultura byla záhy zničena pro svůj negativní vliv na ostatní svět.

V 17. – 18. století dochází i přes vliv církve k masivnímu rozvoji dětské prostituce zejména v Londýně a Benátkách, kde v nevěstincích běžně zaměstnávali dívky ve věku od 9 do 14 let. Situace stále graduje a na přelomu 19. století je dětská prostituce již běžnou normou, dokonce zde dochází ke kuplířství vlastních rodičů.

Postupný obrat nastává až v 19. století, kdy vzrůstá senzitivita vůči násilí, vůči sexuálnímu obzvláště, jak je nejlépe patrné z trestních řádů současné společnosti. (Vaníčková, 1997, s. 29)

2.2 ZANEDBÁVÁNÍ DÍTĚTE

Zanedbávání dítěte vede k poškození vzniklému v důsledku nedostatečného uspokojování jeho potřeb, jehož příčinou je omezení standardní interakce mezi rodičem a dítětem. (Vágnerová, 2008, s. 594) Podle různých potřeb dítěte lze zanedbávání dělit na:

2.2.1 Tělesné zanedbávání

Je nedostatečné uspokojování takových potřeb dítěte, které se týkají přístřeší, oblečení, přiměřené výživy a ochrany před nebezpečím. Matějček a Langmeier (1986, s. 241) hovoří o neprospívajícím dítěti, kdy dítě nepřibývá na váze, nedaří se mu dobře a celkově neprospívá. Přitom není nemocné a jeho organismus funguje normálně. Péče o dítě je nedostatečná z důvodu špatné hygieny či nedostačující stravy, jejíž následek je podvýživa. K tomuto může docházet například v rodinách s narušenou rodinnou interakcí. Matka je příliš zaneprázdněná, otec jí není oporou a tím dochází k zanedbávání dítěte, kdy apatie dítěte a jeho špatný stav neprovokují matku k lepší interakci.

2.2.2 Zanedbávání v oblasti zdravotní péče

Týká se potřeb dítěte zajišťující zdravotní péči v případech, kdy ji dítě potřebuje. Kdy je opomíjena základní preventivní péče, či dochází k úrazům, kterým bylo možné zabránit.

2.2.3 Citové zanedbávání

Je takové zanedbávání, kdy nedochází k uspokojování citových potřeb dítěte. To nezískává bazální pocit jistoty a přijetí. V prvních měsících života je základem taktilní komunikace, jelikož kůže je primárním smyslovým orgánem dítěte, a proto jsou hlazení, mazlení a něžné doteky zdrojem pocitu jistoty a bezpečí. Ten je základem kvalitního rozvoje osobnosti. Lze předpokládat, že u dětí, které takovým dotekům nejsou vystaveny, může docházet k psychickým deficitům, které se projeví neurotickými stavy či frustrací. Je-li dítě vystaveno pocitům ohrožení, nelze opomenout ani riziko vzniku fyzických deficitů, jako jsou astmatické stavy, alergie nebo různé smyslové vady. Langmeier a Matějček (In Vágnerová 2008, s. 597) uvádějí, že nedostatečné uspokojování potřeby citové jistoty a bezpečí v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu vede ke vzniku citové deprivace. Ta vzniká v případě, kdy matka nemá o dítě zájem, odmítá ho nebo jej zanedbává. Dochází k nedostatečnému využití rozumových schopností ne z důvodu nízké inteligence, ale z příčiny

chybějící motivace a nesamostatnosti, špatně snášejí změny, na které reagují negativně. Narušeno je i sebehodnocení a to buď přehnaným, nerealistickým vytahováním, nebo extrémním sebedopceňováním. To je navíc ohroženo rizikem vzniku obezity, pokud se citově deprivované dítě zaměří na jídlo. S podobnými důsledky se jedinec setkává i v dospělosti a to například při volbě partnera, kdy si budoucího partnera nevybírání, nýbrž navazuje kontakt s kýmkoli.

2.2.4 Zanedbávání výchovy

Výchovné zanedbávání se týká především rozvoje poznávacích a emočních funkcí. Týká se také selhání ve sféře zabezpečení vzdělání dítěte, a to především nepřiměřenou absencí ve škole nebo dětskou prací. U těchto dětí, kterým se nedostává dostatek podnětů k rozvoji jejich schopností a dovedností, dochází k sociální deprivaci. Dítě, které je ochuzeno o příležitosti k učení, nemá možnost se přiměřeně rozvíjet v oblasti rozumové a v oblasti socializační. Jak uvádí Vágnerová (2008, s. 608), čím déle bylo dítě od raného věku zanedbáváno, tím větší bude stupeň jeho opoždění. Potýkají se s problémy socializačními a to především jejich tendencí uspokojovat své vlastní aktuální potřeby bez ohledu na společenské normy a s problémy při rozlišování takových sociálních rolí, se kterými neměli jakoukoli předchozí zkušenost. Na neznámou situaci tak mohou reagovat agresivními výbuchy. Opožděný bývá i vývoj řeči či myšlení z důvodu nedostatečně podnětného prostředí. Tak jako u citové deprivace se jedinci s důsledky výchovného zanedbání se potýkají i v dospělosti. Většinou dosahují jen velmi nízkého vzdělání, a proto bývají zaměstnáni na velmi špatně placených pozicích, jako svého partnera přijímají jen jedince, kteří jsou na podobné úrovni a svým dětem nebývají schopni vytvořit kvalitní výchovné zázemí, jelikož s ním neměli předchozí zkušenost.

Příčiny zanedbávání mohou být různé. Může se jednat o rodiče z nezralých rodin, bez dostatečné motivace k péči o dítě nebo bez dostatečných kompetencí pro rodičovskou roli. Často se jedná o jedince, kteří sami měli deprivaci zkušenost v dětství, a proto nedokážou zajistit svým dětem spolehlivé citové zázemí, čímž dochází k opakování stejného výchovného stylu. O jedince s poruchou osobnosti, o chronicky nemocné a nelze nezmínit osoby potýkající se s drogovou závislostí, alkoholismem, gamblerstvím. V dnešní době se setkáváme s nárůstem zanedbávaných dětí také v rodinách, kde jsou rodiče pohlceni svou profesní kariérou a dítě je

pro ně překážkou v jejich růstu, současně se však zvyšuje počet rodin, které jsou ve finanční tísní a kde také dochází ke strádání dětí.

O takovém dítěti píše zakladatel moderní české penologie Jiří Čepelák (1979), když uvádí typický příklad defektní socializace zanedbávaného mladistvého pachatele s tímto vývojem: jako školák není disociálními rodiči veden ke školní docházce, zaznamenáme u něj záškoláctví a špatný prospěch. Proto je izolován od okolí a odmítán učiteli. Druží se s disociálně se vyvíjejícími chlapci a tvoří s nimi skupiny se sklonem ke kriminalitě. Vyvíjí se tak abnormálně, nedokončí školu, nevyučí se. Je obvykle zaměstnán jako pomocný dělník¹. Sdružuje se s vysloveně disociálními jedinci se sklonem k pitkám, drogám a násilným činnostem. Vzhledem k tomu si obvykle najde partnerku se stejně disociálním vývojem. Manželství se však brzy rozpadá, protože není schopen navazovat vztahy lásky, jelikož mu chyběl rodinný vzor. Ocítá se v materiální nouzi, což vede k zanedbávání rodiny, k dluhům a nedostatečné péči o děti, které se opět vyvíjejí disociálně.

Již od narození dítě usiluje o pocit bezpečí a jistoty. Touží po mezilidských vztazích a po pozitivních emocích. Ke svému správnému vývoji potřebuje jednoduchý řád, ve kterém je schopno se zorientovat. Dostává-li pocit jistoty bez hlubších zvrátů a otřesů, vytváří si pozitivní vztah ke svému okolí. Dítě se učí poznávat reakce matky a později i ostatních členů rodiny, hodnotí je a přikládá jim určitý význam. Zanedbávanému dítěti se takových pocitů nedostává, chybí řád a dokonce i základní vazba s matkou. Proces socializace má ztížený o překonávání bariér, jako jsou úzkost a strach. Během něho si totiž musí osvojit velké množství sociálních rolí – naučit se nové a opustit některé překonané, musí se naučit rozlišovat některé projevy lidského chování a chovat se tak, aby jeho chování bylo v souladu se společenskými normami. Tyto děti, jak uvádí Vágnerová (2008, s. 599), reagují poněkud odlišně a vyvolávají odmítavé reakce. Jejich problémy v sociální interakci dále snižují pravděpodobnost pozitivního přijetí druhým člověkem a tím i možnost korekce jejich negativní zkušenosti.

¹ Čepelák{ TA \s "Čepelák" } zde v aktuálním politicko-sociálním kontextu nepočítá s existencí fenoménu nezaměstnanosti, která v období „budování socialismu“ ve společnosti sice existoval, ovšem v latentní formě.

2.3 PSYCHICKÉ TÝRÁNÍ

Spočívá v terorizování dítěte neustálou kritikou, nadávkami a jinými druhy ponižování. (Matoušek, 2005, s. 27) Tento druh týrání patří mezi nejrozšířenější druhy týrání, doprovází jak týrání tělesné, tak i pohlavní zneužívání, zároveň je ale nejhůře identifikovatelné.

Za psychické týrání lze považovat:

- Slovní útoky na sebevědomí dítěte, jako jsou nadávky většinou vulgárního charakteru.
- Opakované ponižování dítěte, kdy je vystavováno situacím, které urážejí jeho lidské kvality. Dítě je například přinuceno k vykonávání ponižující práce.
- Zavrhování dítěte. Dostává se mu pocitů zbytečnosti a nepotřebnosti pro rodinu, nejsou brány ohledy na jeho potřeby.
- Násilná izolace například od vrstevníků či ostatních členů rodiny.
- Citové vydírání dítěte a jeho kontrolování s cílem vyvolat pocity citového ohrožení.
- Kladení nerealistických nároků na dítě bez ohledu na jeho schopnosti, ale také opakované srovnávání s úspěšnějšími sourozenci, kdy si dítě fixuje pocit méněcennosti.

Důsledky týrání nebo zneužívání jsou pro dítě dlouhodobé a ničivé a pravděpodobně se projeví v některé z těchto oblastí:

- Riziko vzniku některého druhu závislosti (drogy, alkohol, gamblerství).
- Poruchy příjmu potravy či riziko vzniku depresí.
- Problémy v mezilidských vztazích, kdy děti nejsou schopny adekvátně reagovat na vzniklou situaci a často volí agresivní způsob obrany. Tím vyvolávají negativní reakce jejich okolí. S potížemi v mezilidských vztazích se potýkají i v dospělosti. Ty se patrně projeví ve snížené schopnosti navazovat a udržet partnerské vztahy, vztahy s kolegy či nadřízenými.
- Oběti psychického teroru mají větší tendenci stát se obětí šikany vzhledem ke svému nízkému sebevědomí a menší schopnosti sebezprosažení.

Šikanu Vágnerová (2008, s. 798) definuje jako „*násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit.*“

Objevuje se již ve středním školním věku, avšak je důležité zmínit, že šikana se netýká jen dětství. Lze se s ní setkat i v dospělosti - například na pracovišti. Je vyjádřením zneužití postavení a moci, kterou agresor ve skupině získal.

Šikanu je možno rozdělit na psychické ponižování a vydírání (nadávky, nucení k vykonávání ponižujících činností) a na fyzické násilí a ponižování (bití, kopání do oběti, její svazování apod.).

Psychické týrání se projeví především v oblasti narušení optimálního vývoje dítěte a sebehodnocení.

2.4 FYZICKÉ TÝRÁNÍ

Vágnerová (2008, s. 611) jej definuje jako „*takový projev chování rodičů či jiných osob, které dítě tělesně či duševně poškozují a ohrožují tak i jeho další vývoj.*“

Při fyzickém týrání dochází k nadměrným projevům agrese s jasným cílem ublížit. Jedná se o bití, přílišné trestání či odpírání jídla. S tělesným utrpením úzce souvisí i utrpení psychické.

Koukolík (2006, s. 242) uvádí typologii násilného chování, kde rozlišuje tělesné, sexuální a psychické násilí, dále pak na násilné chování cílené proti sobě samému, interpersonální nebo kolektivní.

Interpersonální násilné chování je interfamiliárního charakteru, zatímco kolektivní násilí je užívání násilného chování členy jedné skupiny.

Dále lze tělesné týrání rozdělit na formu aktivní, při kterém dochází k tělesnému zranění dítěte, k jeho trvalému postižení či dokonce usmrcení a na formu pasivní, která představuje především nedostatečné uspokojování nejdůležitějších potřeb dítěte, jako je například nepečování o dítě.

2.4.1 Aktivní tělesné týrání

Při aktivním tělesném týrání dochází k poraněním, která mohou být zjevná (poranění kůže, zhmožděny, ztráta krve či tělesných tekutin) nebo skrytá (poškození orgánů a tkání bez porušení kůže), ke kterým dochází při použití tupého násilí.

Za aktivní formu tělesného týrání se považuje:

- Nepřiměřené bití rukou, jako jsou facky a pohlavky.
- Bití různými nástroji zpravidla dosažitelnými v domácnosti – vařečka, řemen, kabel.
- Způsobení bodných a řezných ran prostřednictvím různých nástrojů, jako jsou nože, jehly či nůžky.
- Střelná poranění prostřednictvím legálně i nelegálně držných zbraní.
- Vytrhávání vlasů často v celých chomáčích.
- Kousání dítěte či nepřiměřené tahání za uši, způsobující trhliny.
- Způsobování popálenin prostřednictvím ponořování dítěte do horké, polévání jej vařící vodou, přikládání žhavého předmětu ke kůži – žehličkou či cigaretou, nebo násilným podáváním horké stravy.
- Svazování, škrcení či dušení dítěte.
- Podávání alkoholu a drog nebo trávení jedy a chemikáliemi.

2.4.2 Pasivní tělesné týrání

Pro takto týrané dítě je typický nedostatečný rozvoj v mnoha sférách. Nejzávažnějším důsledkem je zpustnutí dítěte, vedoucí v krajním případě ke smrti.

Do této kategorie lze zahrnout například:

- Vykořisťování dětí prostřednictvím nucení k žebrotě a dětské práci.
- Nedostatek ochrany, oděvů a přístřeší, zejména nezabezpečení vhodných životních podmínek. Jedná se například o děti bezprostředně trpící chudobou svých rodičů a o děti bez domova, které o něj přišli buď z důvodu katastrofy, války, emigrace či úmrtí, nebo útekem.
- Poruchu prospívání dítěte způsobenou nedostatečnou výživou, která se projevuje podvýživou a v nejzávažnějších případech i zastavením růstu dítěte. Jedná se o takové neprospívání, kdy dítě není nemocné a jeho organismus funguje normálně.

Fyzické týrání končí v krajním případě smrtí dítěte. Langmeier (2006, s. 290) uvádí, že smrtelné následky tělesného týrání jsou nejčastější u kojenců ve věku 6 – 12 měsíců. Ve zbylých případech se jedná jak o důsledky fyzické, jako jsou například podlitiny, řezné, bodné či střelné rány nebo spáleniny, tak o důsledky psychické, které se projevují nejčastěji nepřiměřenou agresivitou, úzkostí či neklidem.

2.5 SEXUÁLNÍ ZNEUŽÍVÁNÍ

Weiss (In Vaníčková, 1997, s. 13) sexuální zneužívání definuje jako „pohlavní kontakt mezi dospělou osobou a nedospělým jedincem, přičemž se zákonem určená hranice přípustnosti pohlavního styku pohybuje v různých zemích obvykle mezi 13. a 18. rokem věku. Pojem zneužití přitom může označovat jak různé formy koitálního styku (vaginální, anální, interfemorální), tak i aktivní a pasivní urogenitální aktivity, masturbaci či osahávání jiných částí těla oběti, to vše za účelem dosažení sexuálního vzrušení a eventuálně uspokojení pachatele.“

Nejméně zpochybnitelnou definicí je jistě vymezení trestného činu pohlavního zneužívání v Trestním zákoně České republiky², platném od 1. ledna 2010

„§187

(1) Kdo vykoná soulož s dítětem mladším patnácti čtrnácti let nebo kdo je jiným způsobem pohlavně zneužije, bude potrestán odnětím svobody na jeden rok až osm let.

(2) Odnětím svobody na dvě léta až deset let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 na dítěti mladším patnácti čtrnácti let svěřeném jeho dozoru, zneužívaje jeho závislosti nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu.

(3) Odnětím svobody na pět až dvanáct let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 těžkou újmu na zdraví.

(4) Odnětím svobody na deset až osmnáct šestnáct let bude pachatel potrestán, způsobí-li činem uvedeným v odstavci 1 smrt.

Jak je zřejmé, trestní zákoník se zabývá především ustanovením věkové hranice, pod kterou je pohlavní styk s druhým člověkem trestný čin. Tato hranice je velmi pohyblivá a v různých zemích se liší. Vaníčková (1997, s. 13) však dodává, že pachatelem sexuálního zneužívání se stává jedinec, který je zralejší, vyspělejší, fyzicky silnější nebo mocnější vzhledem ke společenskému postavení jeho oběti. Nejedná se tedy jen o překročení zákonem stanovené věkové hranice, zejména pokud není věkový rozdíl

² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník v platném znění

mezi oběma partnery příliš velký, ale rozhodujícím aspektem budou patrně i pocity, které doprovázely tyto aktivity.

Do sedmdesátých let dvacátého století bylo sexuální zneužívání dětí spíše ignorováno, případně bagatelizováno. Až v osmdesátých letech začíná vzrůstat zájem veřejnosti o existenci sexuálního zneužívání. Děje se tak ve Spojených státech a postupně i v ostatních západních zemích. V současnosti naše civilizace považuje pohlavní zneužívání dětí za velmi závažný jev a zájem o něj neustále vzrůstá za přispění médií a informovanosti veřejnosti.

2.5.1 Bezdotykové zneužívání

Täubner (In Vaníčková, 1997, s. 15) uvádí, že některé podoby sexuálního zneužívání mohou být považovány spíše za nemravné než za sexuální zneužívání. Přesto se jedná o takové chování, které ohrožuje další vývoj dítěte.

Do bezdotykového zneužívání řadíme především:

a) Voyeurismus

Weiss (2008, s. 34) jej definuje jako takovou sexuální deviaci, kdy „*vzrušení je dosahováno sledováním intimního počínání nic netušících objektů.*“ Zejména jde o pozorování osob při svlékání, nahotě nebo při pohlavním styku.

Dítě obvykle netuší, že je pozorováno, někdy jej ovšem pachatel ke svléknutí může donutit. Lze sem zahrnout i praktiky, kdy se pachatel neúčastní sexuálního styku, ale pozoruje děti při takových aktivitách, ke kterým je předtím přinutil. Nejčastěji se jedná o masturbaci s jiným dítětem, dospělým nebo zvířetem.

K obrácenému voyeurství dochází vystavováním dítěte buď přímému pohledu na sexuální aktivity jiných osob, nebo pozorováním pornografických materiálů.

b) Exhibicionismus

Název pochází z latinského *exhibere* – ukázat, nabídnout. Jak uvádí Weiss (2008, s. 37) „*vzrušení je u exhibicionismu dosahováno odhalováním genitálu před neznámými ženami či dívkami.*“

Tato deviace je jednou z nejčastějších. U některých se objevuje neustále, u některých osob se objevuje jen v určitých obdobích – například v situaci

manželského konfliktu. Bývá doprovázena erekcí a masturbací. Není to však pravidlem. K uspokojení svého nutkání většinou vyhledávají osamělá místa, jako jsou parky, lesy nebo průchody.

c) Verbální zneužívání

Podle Vaníčkové (1997, s. 15) se jedná o používání obscénních výrazů a obscénní řeči. Lze sem zahrnout také erotografomanií – vzrušení je podle Weisse (2008, s.72) dosahováno prostřednictvím psaní erotických dopisů a telefonní skatofilii – Weiss (2008, s. 72) uvádí, že se jedná o dosahování vzrušení anonymními telefonáty s erotickým obsahem. Dítě obvykle nutí do vykonávání sexuálních praktik a vyhrožuje mu zabitím, pokud jeho příkazy neuposlechne. Vzrušení pak dosahuje představami dítěte, které vykonává jeho pokyny. Výhrůžky zabitím pachatel používá k zastrašení dítěte. Dále sem bezpochyby patří harassment, kdy pachatel zneklidňuje dítě slovními výpady, tisknutím k sobě a poplácáváním po různých částech těla se sexuálním kontextem, nebo pornolálie – vzrušení je podle Vaníčkové (1997, s. 15) dosahováno popisováním sexuálních aktivit.

Již zmíněný trestní zákoník nově činí trestním i bezdotykové sexuální zneužívání, a to v §186 – Sexuální nátlak. Velmi přísnými tresty pamatuje právě ne pachatele násilí směřovanému k dětem:

(1) Kdo jiného násilím, pohrůzkou násilí nebo pohrůzkou jiné těžké újmy donutí k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování, nebo kdo k takovému chování přiměje jiného zneužívaje jeho bezbrannosti, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až čtyři léta nebo zákazem činnosti.

(2) Stejně bude potrestán pachatel, který přiměje jiného k pohlavnímu styku, k pohlavnímu sebeukájení, k obnažování nebo jinému srovnatelnému chování zneužívaje jeho závislosti, jeho bezbrannosti nebo svého postavení a z něho vyplývající důvěryhodnosti nebo vlivu.

(3) Odnětím svobody na jeden rok až pět let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2

a) na dítěti...

(5) Odnětím svobody na pět až dvanáct let bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 na dítěti mladším patnácti čtrnácti let,

nebo

b) způsobí-li takovým činem těžkou újmu na zdraví.

d) Dotykové zneužívání

Dle Vaníčkové (1997, s. 15) o kontaktním sexuálním zneužívání hovoříme, „*dochází-li k sexuálnímu kontaktu mezi pachatelem a dítětem, dotýkání včetně laskání prsou a pohlavních orgánů, orálnímu, interfemorálnímu (mezi stehna), vaginálnímu nebo análnímu pohlavnímu styku.*“

2.5.2 Klasifikace kontaktního sexuálního zneužívání

a) Osahávání

Při osahávání dosahuje pachatel sexuálního uspokojení především ohmatáváním genitálií dítěte, horních částí stehen nebo jeho prsou.

b) Frotérství

Weiss jej (2008, s. 45) definuje jako deviaci, při které pachatel dosahuje vzrušení třením se o anonymní, neznámé objekty. Takovému zneužití může být dítě vystaveno v tlačenicích, ve frontách nebo v dopravních prostředcích. Tato činnost často končí i ejakulací na šaty dotyčných objektů.

c) Masturbace

Zpravidla se jedná o dráždění penisu u chlapců a vaginy a klitorisu u dívek. Může se jednat o vzájemnou masturbaci, masturbovat může pachatel dítě, nebo ho může přinutit, aby takovým způsobem uspokojovalo dítě jeho.

d) Znásilnění (penetrace)

Vaníčková (1997, s. 16) jej definuje jako „*mimořádně brutální zneužití dítěte, protože zde vzhledem k fyziologické obtížnosti sexuálního styku může kromě zneužití dojít a také často dochází k poranění dítěte.*“

Penetrace může být jak vaginální, tak anální. K anální penetraci dochází častěji u chlapců nebo u homosexuálních pachatelů. Avšak ani dívky nejsou výjimkou a to obzvláště v mladším věku. K penetraci může dojít penisem, prsty případně nějakým předmětem, zároveň dítě může být přinuceno, aby penetrovalo pachatele prsty, rukou, vybraným předmětem.

e) Sadomasochistické aktivity

Sadismus získal svůj název podle francouzského spisovatele a filosofa A. de Sade (18. století), autora knih Justine či 120 dní Sodomy, ve kterých naturalisticky popisuje jedince, získávající sexuální uspokojení fyzickým

ponižováním, týráním či dokonce zabíjením svých partnerů a dokonce i dětí.

Weiss (2008, s. 64) uvádí, že pachatel dosahuje vzrušení dominancí a totální kontrolou objektu. Je vzrušován fyzickým a duševním utrpením oběti a pocitem, že oběť je plně v jeho moci.

Masochismus má ve svém názvu jméno rakouského spisovatele z 19. století L. von Sacher-Masocha, který ve svých knihách popisoval potěšení z vlastního ponížení, utrpení a podrobení se. Masochistický jedinec tedy nachází uspokojení ve svém vlastním trýznění.

V případech zneužívání dětí jde především o sadistické projevy – o bití, svazování, mučení a hrozí i smrt dítěte.

f) Orální sexuální aktivity

K těmto aktivitám patří líbání s pronikáním jazyka do úst dítěte nebo olizování a dráždění jeho genitálií pachatelem. Současně však může být dítě donuceno k orálnímu uspokojování pachatele nebo nějaký jiný objekt – jiné dítě, dospělého, zvíře.

g) Sexuální aktivity se zvířaty

Podle Vaníčkové (1997, s. 17) se tato forma zneužívání často objevuje v pornografických filmech s dětmi.

2.5.3 Sexuální zneužívání v rodinné sféře

Sexuální zneužívání lze také rozdělit na extrafamiliární a intrafamiliární. Liší se od sebe nejen vztahem k aktérovi, ale i svou četností a následky.

a) Extrafamiliární

Bývá obvykle jednorázové a probíhá mimo rodinu. Pachatelem bývá osoba, kterou dítě nezná, ale výjimkou nejsou ani osoby dítěti známé – rodinný přítel nebo například vedoucí volnočasového kroužku.

b) Intrafamiliární

Jedná se o sexuální zneužívání v rámci rodiny. Objevuje se v dysfunkčních rodinách s narušenými vztahy, kde nedošlo k vytvoření sexuálního tabu – například v situacích, kdy si náhradní partner jednoho z rodičů nevytvoří dostatečný rodičovský vztah. Většinou následuje psychické týráné a zastrásování, aby dítě situaci neprozradilo. Traumatickou sexuální zkušenost tedy doprovází i psychické utrpení. K obtížné identifikaci

přispívá nejen psychický teror, ale také pozdější popření výpovědi. Vágnerová (2008, s. 620) uvádí typické znaky intrafamiliárního zneužívání: Pachatelem je člověk, který je dítěti blízký a měl by mu poskytnout ochranu a bezpečí. Dítě je tedy traumatizováno nejen nucením k sexuální aktivitě, ale je ohrožováno ztrátou pocitu jistoty a bezpečí v rodině. Sexuální zneužívání bývá opakované. V rodině se podstatným způsobem mění role a z nich vyplývající funkce a vztahy. Stírají se mezigenerační rozdíly, které jsou ve funkčních rodinách zachovány, deformují se i vztahy dospělých v rodičovských nebo partnerských rolích a narušuje se jejich citový i sexuální vztah.

Patrně nejčastějším případem sexuálního zneužívání zneužití dítěte v rodině je incest. Může se jednat o incest přímý, kdy agresorem je pokrevně příbuzný, či nepřímý – jedná se o zneužití nevlastním rodičem.

Vaníčková (1999, s. 41) jej definuje jako sexuální styk mezi bezprostředně příbuznými osobami – rodiči a dětmi, prarodiči a vnuky, případně sourozenci.

Přijetí a následné zpracování traumatického zážitku incestního zneužití je náročnější než v situaci neincestního zneužití. Dítě se vyrovnává nejen s faktem zneužití, ale také s tím, že agresorem je osoba dítěti velmi blízká, ke které má hluboký vztah.

▪ **Kazuistika**

Třiatřicetiletá matka tří dětí (13, 11 a 6 let), nezaměstnaná samoživitelka, absolventka základní školy se seznámila s pětkrát soudně trestaným o dvanáct let starším Jiřím V. Ten se brzy nastěhoval do její domácnosti a začal se podílet také na výchově jejich dětí. Ani jeden z partnerů si v průběhu dvou let společného soužití nedokázal najít stálé zaměstnání, živil se pouze příležitostnými brigádami a čerpali dávky sociální podpory. Po zhruba dvouletém soužití domluvil partner společnou „dovolenou“ v opuštěném horském rekreačním středisku. Nejstarší dcera (v té době ještě nezletilá) v průběhu pobytu přišla za matkou s tím, že ji její druh opakovaně osahával na intimních místech a nakonec ji donutil, aby se v kuchyni svlékla a vykonal na ní pohlavní styk. Matka dceři nejprve nevěřila a celou záležitost bagatelizovala, nakonec však na její naléhání vše oznámila policii. U soudního líčení vyšlo najevo, že se dcera jejího druha bála, mimo jiné i proto, že ji, stejně jako oba sourozence, opakovaně nepřiměřeně fyzicky trestal, což obviněný u soudního líčení nepopíral. Proto se jej bála a raději vykonala

vše, co po ní požadoval. Muž byl uznán vinným z trestného činu pohlavního zneužití a vzhledem ke své kriminální minulosti, kde se objevily i násilné trestné činy, byl odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody v délce dvanácti let.

2.5.4 Varovné signály sexuálního zneužívání

Vaníčková (1999, s. 53) uvádí varovné známky dětí jako krátkodobé příznaky sexuálního násilí a dělí je na specifické – poranění vaginy či anusu, otoky pohlavních orgánů, dilatace anusu, zhmoždění prsou, nestřídmá masturbace, předčasně zahájený sexuální život, nepřiměřené znalosti o sexu. Strach, úzkost, zvýšenou hostilitu, sebepoškozování, noční pomočování, bolesti břicha bez organické příčiny, poruchy spánku a noční děsy, nedůvěra k dospělým, záškoláctví, útky z domova, užívání drog, změny chování, emoční plochost, smutek či deprese uvádí jako nespecifické varovné signály sexuálního násilí.

2.5.5 Zvláštní formy sexuálního zneužívání

Jedná se především o komerční sexuální zneužívání dětí, které Vaníčková (1997, s. 55) definuje jako „*použití dítěte pro sexuální účely výměnou za peníze nebo za odměnu v naturáliích mezi dítětem, zákazníkem, prostředníkem nebo agentem a jinými, kdo vydělávají na obchodu s dětmi pro tyto účely. Zahrnuje v sobě jak prvek zneužívání, tak prvek obchodu.*“

Většinou se nejedná o akt jednoho pachatele, ale jde o cíleně organizovanou aktivitu, která postihuje stejnou měrou jak chlapce, tak dívky. Neobvyklým jevem není ani nucené přivyknutí dítěte na drogu. Rovněž je třeba zmínit, že se jedná o opakovanou činnost.

Příčiny jeho vzniku mohou být různé a jistě nejsou zanedbatelné. Pravděpodobně se jedná o uvolnění turistiky, vznik organizovaného zločinu, drogovou závislost mladistvých, vliv masmédií, nejasné kompetence orgánů činných v trestním řízení, chudobu nebo podporu tržní ekonomiky. Lze sem také zahrnout děti z dysfunkčních rodin, děti ulice nebo děti s chybnou výchovou.

Zahrnuje v sobě dětskou pornografii, dětskou prostituci a obchod s dětmi pro sexuální průmysl.

a) Dětská pornografie

Jak uvádí Gordon (In Vaníčková 2007, s. 28), dětská pornografie představuje nejrizikovější odvětví filmového průmyslu. Má své komzumenty, pro které je vítanou a vyhledávanou zábavou.

Často se jedná o děti z chudých nebo neúplných rodin, ale protože si její výrobci jsou vědomi přísného zákazu její výroby i distribuce, často si pro svůj záměr vybírají mladé dospělé jedince, kteří vykazují dětské rysy – vzhled a postavu.

b) Dětská prostituce

V historii lidstva se dětská prostituce objevuje již ve starověku a její existence přetrvává dodnes snad ve všech kulturách. Vaníčková (2007, s. 60) ji definuje jako „*využívání dětí pro sexuální účely za peníze či jinou odměnu nebo výhodu.*“ Dodává, že jde o takové chování, kdy dochází k porušování Úmluvy o právech dítěte a řady mezinárodních dohod týkajících se ochrany dětí.

S dětskou prostitucí se často pojí záškoláctví, výchovné zanedbávání v oblasti vzdělání a zdravého životního stylu a současně také dochází k omezení sociálního kontaktu s vrstevníky nebo dokonce k sociální izolaci. Provází ji také sexuální, tělesné i psychické násilí a zanedbání.

Vaníčková (2007, s. 66) uvádí, že dětská prostituce reaguje na poptávku pružněji než prostituce dospělá. Dochází tak k jejímu rozvoji, stupňování odchýlných požadavků, jako je například pěstování dětské prostituce se skupinou dětí současně.

c) Obchod s dětmi pro účely sexuálního průmyslu

Také obchodování s dětmi lze rozdělit do dvou kategorií – intrafamiliární a extrafamiliární.

Intrafamiliárním obchodováním jsou více ohroženy děti, kteří jsou z nějakého handicapu závislé na svých rodičích - mentálně či tělesně postižené, a právě proto se stávají snazší obětí. Vaníčková (2007, s. 30) uvádí případ, kdy je dívka sexuálně zneužívána bratrem, který ji následovně prodává svým kamarádům. S touto formou obchodování se setkáváme zejména v romských rodinách či v rodinách s dítětem s mentálním nebo tělesným postižením.

Unesení dítěte rodičům či jeho prodání v úmyslu, že se mu dostane lepší péče a vzdělání, je typické pro extrafamiliární formu obchodu s dětmi. Dítě

je k sexuálním aktivitám nuceno násilnou formou a je plně závislé na svém „majiteli“. Jediným vysvobozením je útěk či náhodná pomoc zákazníka. Tento typ se vyskytuje například v příhraničních erotických salonech, kde pracují nezletilé bulharské nebo ukrajinské dívky.

Aktuální zákonná úprava již věnuje sexuálnímu zneužívání dětí značnou pozornost. Na změnách lze pozorovat vývoj společnosti v oblasti sexuálního zneužívání dětí, včetně komerční sféry. V trestním zákoně z roku 1961 nebyla těmto trestným činům věnována širší pozornost, po téměř čtyřiceti letech jde o delikty pregnantně pojmenované a velmi přísně trestané, což lze nepochybně kvitovat.

Ve IV. nového trestního zákoníku, zabývající se trestnými činy proti rodině a dětem, najdeme § 202 – Svádění k pohlavnímu styku, který konstatuje, že

(1) Kdo nabídne, slíbí nebo poskytne dítěti nebo jinému za pohlavní styk s dítětem, pohlavní sebeukájení dítěte, jeho obnažování nebo jiné srovnatelné chování za účelem pohlavního uspokojení úplatu, výhodu nebo prospěch, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem.

(2) Odnětím svobody na šest měsíců až pět let bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 na dítěti mladším patnácti čtrnácti let,

b) spáchá-li takový čin ze zavrženíhodné pohnutky,

c) pokračuje-li v páchání takového činu po delší dobu, nebo

d) spáchá-li takový čin opětovně.

Tento zákon pamatuje a nově také zavádí zvláštní skupinu trestných činů proti lidské svobodě v sexuální oblasti (hlava III.) a věnuje se také komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí, a to ve třech paragrafech.

§ 190 Prostituce ohrožující mravní vývoj dětí

(1) Kdo provozuje prostituci v blízkosti školy, školského nebo jiného obdobného zařízení nebo místa, které je vyhrazeno nebo určeno pro pobyt nebo návštěvu dětí, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta.

(2) Kdo organizuje, střeží nebo jiným způsobem zajišťuje provozování prostituce v blízkosti školy, školského nebo jiného obdobného zařízení nebo místa, které je vyhrazeno nebo určeno pro pobyt nebo návštěvu dětí, bude potrestán odnětím svobody až na tři léta, zákazem činnosti nebo propadnutím věci nebo jiné majetkové hodnoty.

(3) Odnětím svobody na šest měsíců až pět let nebo propadnutím majetku bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 nebo 2

a) nejméně na dvou takových místech, nebo

b) opětovně.

§ 192 Výroba a jiné nakládání s dětskou pornografií

(1) Kdo přechovává fotografické, filmové, počítačové, elektronické nebo jiné pornografické dílo, které zobrazuje nebo jinak využívá dítě, bude potrestán odnětím svobody až na dva roky.

(2) Kdo vyrobí, doveze, vyveze, proveze, nabídne, činí veřejně přístupným, zprostředkuje, uvede do oběhu, prodá nebo jinak jinému opatří fotografické, filmové, počítačové, elektronické nebo jiné pornografické dílo, které zobrazuje nebo jinak využívá dítě, anebo kdo kořistí z takového pornografického díla, bude potrestán odnětím svobody na šest měsíců až tři léta, zákazem činnosti nebo propadnutím věci nebo jiné majetkové hodnoty.

(3) Odnětím svobody na dvě léta až šest let nebo propadnutím majetku bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 2

a) jako člen organizované skupiny,

b) tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, veřejně přístupnou počítačovou sítí nebo jiným obdobně účinným způsobem, nebo

c) v úmyslu získat pro sebe nebo pro jiného značný prospěch.

(4) Odnětím svobody na tři léta až osm let nebo propadnutím majetku bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 2

a) jako člen organizované skupiny působící ve více státech, nebo

b) v úmyslu získat pro sebe nebo pro jiného prospěch velkého rozsahu.

§ 193 Zneužití dítěte k výrobě pornografie

(1) Kdo přiměje, zjedná, najme, zláká, svede nebo zneužije dítě k výrobě pornografického díla nebo kořistí z účasti dítěte na takovém pornografickém díle, bude potrestán odnětím svobody na jeden rok až pět let.

(2) Odnětím svobody na dvě léta až šest let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1

a) jako člen organizované skupiny, nebo

b) v úmyslu získat pro sebe nebo pro jiného značný prospěch.

(3) Odnětím svobody na tři léta až osm let bude pachatel potrestán, spáchá-li čin uvedený v odstavci 1

*a) jako člen organizované skupiny působící ve více státech, nebo
b) v úmyslu získat pro sebe nebo pro jiného prospěch velkého rozsahu.*

3. DĚTI OHROŽENÉ SYNDROMEM CAN

Tak jako dochází k přesné diferenciaci u různých forem týrání, je třeba rozlišit i oběti jednotlivých podob násilí, abychom mohli sledovat následky jednotlivých forem CAN jak v dospívání, tak v dospělosti.

Ohrožení zanedbáváním jsou zpravidla děti, které své rodiče nedovedou zaujmout z důvodu přílišné pasivity, nenápadnosti a nevýraznosti. Zároveň jde často o děti nějakým způsobem znevýhodněné, které zklamaly očekávání rodičů. Mohou to být děti nehezké, neúspěšné, nemocné nebo handicapované.

Takové děti ohrožují jak vnitřní, tak vnější podmínky. Mezi vnitřní lze zařadit nezralost rodičů, různé duševní poruchy či mentální retardace rodičů, jejich invalidita, ale také příslušnost k náboženské sektě. Do vnějších podmínek patří sociálně slabé rodiny, alkoholismus či drogová závislost rodičů, promiskuita a nestálé rodinné vztahy či náročná povolání rodičů.

3.1 OHROŽENÍ FYZICKÝM A PSYCHICKÝM TÝRÁNÍM

Vágnerová (2008, s. 595-596) charakterizuje děti, které bývají týrány jako:

- *„Děti, jejichž chování je nesrozumitelné, např. úzkostné děti, děti neslyšící nebo mentálně postižené.*
- *Děti, které svým chováním rodiče nadměrně zatěžují, dráždí a vyčerpávají, vyvolávají jejich nechuť či odpor. Jsou to především děti trpící syndromem hyperaktivity, děti nemocné, děti s tzv. obtížným temperamentem.*
- *Děti, jež nesplňují očekávání rodičů. Např. děti nehezké, neprospívající, nešikovné.*
- *Děti, které vymáhají uspokojování svých potřeb provokujícím chováním. Např. děti deprivované.“*

Ohrožení ovšem přichází i ze strany osobnosti rodičů. Velmi často se týrání vyskytuje v rodinách sociálně či kompetenčně nezralých, ale také v rodinách s narušenými partnerskými vztahy.

▪ **Kazuistika**

Jana se narodila na vesnici a cca 1000 obyvatel v rodině dělníka a prodavačky jako mladší ze dvou sourozenců. Rodiče se jí věnovali průměrně, uvádí, že jako rodina neměli téměř žádné společné zájmy,

pouze otec s bratrem byli aktivní v místním fotbalovém klubu. Matka žádné zájmy neměla. Lze předpokládat, že byla sama minimálně citově subdeprivovaná, exaktní důkaz pro to ovšem není.

Jana velmi úspěšně ukončila základní školu a byla přijata na gymnázium. Po celé čtyři roky studia udržovala vztah s o rok starším studentem odborného učiliště, na nějž byla mimořádně fixovaná. Stále o něm hovořila ve zdrobnělinách jeho křestního jména a stávala se terčem vtipů spolužáků. Partner však známost ukončil krátce po její maturitě. Pro Janu to byl mimořádně traumatizující zážitek, zejména poté, co ji pozval na setkání se svou novou partnerkou s tím, že si porovná jejich vzhled a pak se rozhodne. Jana navázala na taneční zábavě známost s o dva roky starším mužem ze stejné vesnice, který opakovaně nedokončil učňovský obor a pocházel s rodiny s významně protekcionistickým výchovným stylem, v jehož rámci matka ospravedlňovala synovy studijní neúspěchy i kázeňské prohřešky. Jana uvádí, že spolu „ani nechodili, netrávili volný čas, jen spolu spali“.

Po dvou měsících ovšem zjistila, že je gravidní a v sociálním prostředí malé obce neviděla jiné řešení než sňatek. Obtíže ve vztahu začaly žárlivými scénami, později jí začal zakazovat styky s kamarádkami a dával kontrolovat matkou. Po narození syna ji začal fyzicky týrat. Na výchově syna se zprvu nepodílel. Zhruba ve třech letech jej začal fyzicky trestat, zejména za to, když jej obtěžoval hlučnějším chováním. Později jej začal zapojovat do domácích prací, zjevně nepřiměřených jeho věku. Jana hovoří například o tom, že jej ve druhé třídě nutil venčit třicetikilogramového německého ovčáka a když mu utekl, následovalo surové zbití, stejně jako po každé, podle otcova názoru, nekvalitně vykonané práci či po špatné známce ze školy. Když se jej Jana zastávala, zbil ji manžel také. Syn měl problémy zapojit se do dětského kolektivu, ve škole velmi špatně prospíval a do cca 14 let měl problémy s pomočováním.

Po deseti letech se jim narodila dcera, kterou již fyzicky téměř netrestal, o její výchovu se ovšem nezajímal téměř vůbec. Manželství skončilo rozvodem, když si muž našel novou partnerku. Týrání syna vyšlo najevo pohovorem o porozvodové úpravě styku s dětmi, sociální pracovnice podala na základě synovy výpovědi trestní oznámení, jehož výsledkem bylo obžalování a následné odsouzení manžela za týrání svěřené osoby k trestu odnětí svobody na dva roky s podmíněným odkladem na dobu tří let.

3.2 OHROŽENÍ SEXUÁLNÍM ZNEUŽÍVÁNÍM

Ohroženy mohou být zejména děti, vykazující určité osobnostní charakteristiky – například dívky, které jsou typicky ženské, mazlivé a koketní, děti s nízkým sebehodnocením, spoléhající na důvěryhodnost okolí (pro dětské myšlení je typický respekt k dospělému a poslušnost vůči jeho rozkazům). Dále se děti mentálně postižené, kdy se pachatel spoléhá na to, že dítě samo neví, co se s ním děje a nedokáže sdělit svůj zážitek, nebo děti s problémy v komunikaci (hluchoněmé děti). V neposlední řadě bývají snazší obětí děti se zanedbanou sexuální výchovou, které nedokážou rozlišit rizikové chování dospělého.

3.3 NÁSILNÁ OSOBA

3.3.1 Násilná osoba z pohledu psychického a fyzického týrání

Vágnerová (2008, s. 595) týrající rodiče charakterizuje následovně:

- Lidé s obecně zvýšeným sklonem reagovat násilím, lidé citově chladní a bezohlední. Často jde o příslušníky dysfunkčních rodin, kde jsou běžné konflikty mezi partnery.
- Lidé soustředění na své problémy nebo zájmy, které dítě nadměrně zatěžuje.
- Lidé, kteří o dítě obecně nestojí.
- Lidé se zvýšenou potřebou moci nad dítětem, která slouží jako kompenzace pocitů méněcennosti a nejistoty.
- Lidé s negativní zkušeností z dětství.
- Týrajícím rodičem bývá častěji muž, vlastní nebo nevlastní otec dítěte. Ženy-matky jsou spíše pasivními účastnicemi.

Rodiče týraných dětí se během svého dětství často sami setkali s týráním a zneužíváním. Krejčířová (In Vágnerová, 2008, s. 595) uvádí, že 70% násilníků bylo samo v dětství týráno a všichni byli tvrdě fyzicky trestáni. Podle Koukolíka a Drtilové (1996, s. 206) třetina takto postižených dětí selže v pozdější roli stejným způsobem a vyrostou z nich zneužívající a lhostejní rodiče. Další třetina je psychosociálně postižená a dostane-li se do stresu má tendenci reagovat stejně jako první třetina. Poslední třetina jsou pravděpodobně odolné děti, z nichž vyrostli normální rodiče.

Týrající rodiče mají obvykle zkreslenou představu o důsledcích svého jednání a často je také bagatelizují.

3.4 NÁSILNÁ OSOBA Z POHLEDU SEXUÁLNÍHO ZNEUŽÍVÁNÍ

Násilnou osobou z pohledu sexuálního zneužívání je nejčastěji muž. Dunovský (In Vaníčková, 1997, s. 21) uvádí, že asi v osmdesáti procentech případů se jedná o příslušníky mužského pohlaví. Žena v roli násilné osoby se nevyskytuje tak často, avšak není výjimkou obzvláště u mužských obětí. Nemusí se však jednat jen o dospělého. Násilnou osobou se může stát i starší sourozenec, velmi často adolescent, který byl nebo je zneužíván a chová se stejně ke svým sourozencům.

Vágnerová (2008, s. 596) charakterizuje dospělé zneužívající děti takto:

- Jde především o muže, ženy jsou aktéry sexuálního násilí vzácně.
- Pachatelé mohou být muži s odlišným sexuálním zaměřením.
- Pachatelé mohou rovněž být morálně narušení a sexuálně nevyzrálí muži, často trpící poruchou osobnosti.
- Muži, kteří ztrácejí schopnost kontroly pudového jednání z důvodu onemocnění (například schizofrenie) či v důsledku abúzu (například alkoholu a drog).
- Rizika mohou být dána i rodinnou konstelací. Ohrožení dítěte je větší v rodině dysfunkční nebo doplněné.

Podmínky vedoucí ke zneužívání dětí rozdělil Finkelhofer (In Vaníčková, 1997, s. 23) následovně:

- Motivace k sexuálnímu zneužívání dětí. Násilná osoba je nějakým způsobem motivovaná ke zneužívání dětí. Může se jednat o orientaci na dítě vrozenou či jako důsledek vlastního zneužívání v dětství. Zahrnout sem lze i jedince, kteří nemají žádné zábrany, nerozlišují věk, pohlaví, dokonce ani zvířata od lidí.
- Překonání vlastních zábran. Jedná jak o překonávání zábran získaných výchovou, tak o zábrany zakotvené v kulturních normách společnosti. Pro některé násilné osoby může být snadné, někteří se s nimi vyrovnávají obtížněji.
- Překonání vnějších zábran. Násilná osoba většinou pro své činnosti s dítětem vyhledává soukromí a zároveň si nepřeje prozrazení. Proto volí takové způsoby překonávání (například volba profesního uplatnění,

keré je uvede do kontaktu s dětmi), kdy získávají důvěru rodičů i dítěte.

- Překonání odporu dítěte. Nejčastěji nenásilnou formou prostřednictvím získávání důvěry dítěte, může však také využít své autority a dítěti činnosti přikázat. V nejkrajnějším případě použije brutální síly.

Neméně důležitá je i sexuální orientace násilné osoby, existence duševní choroby či alkoholismus a drogová závislost. Pokud se ale před vznikem závislosti na alkoholu či drogách sexuální orientace na dítě neprojevila, je nepravděpodobné, že by vznikla pouhou opilostí. Je však jisté, že alkohol snižuje zábrany a u některých jedinců je spouštěčem agresivního chování. Mezi příčiny, které působí na vznik sexuálního zneužívání, lze zařadit také rekapitulaci vlastní zkušenosti. Jedná se o vlastní sexuální zneužívání v dětství a následnou identifikaci s agresorem.

3.4.1 Pedofilie

Weiss (2008, s. 74) ji definuje jako deviaci, u které jde o „erotické (erotosexuální) zaměření na objekty v prepubertálním věku (tedy chlapce a dívky bez znaků dospívání).“

Pedofilii lze rozdělit na heterosexuální (týká se dívek v rozmezí 6-11 let), homosexuální (chlapci ve věku kolem 12 let) a bisexuální (je nejméně zastoupená). Všeobecně je orientovaná na děti ve věku 5 – 12 let, které nevykazují známky dospělosti (nepřítomnost prsů či pubického ochlupení).

Doylová (In Vaníčková, 1997, s. 26) rozlišuje tři kategorie pedofilů:

- Výlučná fixace, kdy jedince sexuálně přitahují pouze děti.
- Nevýlučná fixace, kdy je primárně orientován na dítě, ale příležitostně může navázat sexuální vztahy s dospělými.
- Náhradní řešení. Tato skupina je primárně orientovaná na dospělé, ale v případě nouze, stresu nebo konfliktu se dítě může stát náhradním řešením.

Ty násilné osoby sexuálního zneužívání, u kterých byla prokázána pedofilie, bývají často problémoví. Vyskytuje se u nich vysoká nesexuální kriminalita, závislost na alkoholu či nižší profesní uplatnění.

Podle Malé, Rabocha a Sováka (In Vaníčková, 1997, s. 26) je pedofilem označován jedinec, který splňuje tato tři kritéria:

- Po dobu delší než 6 měsíců má opakované, intenzivní, sexuálně vzrušivé fantazie, sexuální puzení nebo je přítomno skutečné chování, které zahrnuje sexuální aktivitu s prepubescentním dítětem nebo dětmi.
- Tyto fantazie, puzení nebo chování způsobují klinicky zřetelnou nepohodu nebo narušení sociální, pracovní adaptace či porušení jiných důležitých funkcí.
- Postižené osobě je nejméně 16 let a je přinejmenším o 5 let starší než dítě nebo děti.

4. NÁSLEDKY ZNEUŽÍVÁNÍ PRO DÍTĚ

4.1.1 Obranné mechanismy oběti

Týráním či zneužíváním dítě ztrácí pocit jistoty a bezpečí. Jeho obranné strategie mu umožňují uchovat si iluzi, že je rodiči milováno. Vágnerová (2008, s. 615) uvádí tyto mechanismy:

- Tendence skutečnost popírat buď kvůli strachu před dalším fyzickým trestem, nebo ve snaze chránit rodiče, ke kterým má i přes negativní zážitky silný citový vztah.
- Přijetí role špatného dítěte, které je trestáno oprávněně. Přijetí pocitu viny a spravedlivého potrestání je přijatelné vysvětlení chování vlastních rodičů.
- Aktivní obranná strategie, kdy se dítě snaží své rodiče všemožně získat a upoutat. Obvykle je ale jen dráždí a dostane se mu negativní odpovědi.
- Tendence zopakovat si negativní prožitek. V opakovaném zážitku, přetransformovaném do nové podoby, se již agresor nejeví tak zlý. Pro dítě je pak přijatelnější se s traumatem vyrovnat.
- Identifikace s agresorem, kdy se dítě začne chovat podobně jako agresor. Přijetím role agresora se zbavuje pocitů bezmocnosti a strachu.

4.2 POSTTRAUMATICKÁ STRESOVÁ PORUCHA U DĚTÍ

Vágnerová (2008, s. 425) ji charakterizuje jako projev nedostatečného zpracování závažné traumatické zkušenosti, která se projevuje přetrváváním psychických i somatických obtíží.

Od dospělých se v některých projevech liší v závislosti na aktuální vývojové úrovni dítěte. Znovu prožívá svůj extrémně děsivý zážitek ve snech nebo myšlenkách a úzkostlivě se vyhýbá podnětům, které připomínají traumatickou událost. V opačném případě mají děti nutkavou potřebu si traumatizující zážitek zopakovat nebo ho znovu prožít a záměrně tak provokují agresora. Tím se situace stává méně děsivou. Znovuprožívání zážitku většinou probíhá jen ve hře či kresbě. Zároveň také může dojít k vývojové regresi – dítě například ztratí dosažené hygienické návyky a začne se pomočovat.

Za hlavní emoční příznaky lze označit přetrvávající úzkost a strach. Dítě ztratilo pocit jistoty a bezpečí, a proto může reagovat projevy agresivity či emoční otupělostí.

V sociální sféře se dítě může potýkat s narušenými vztahy jak s dospělými, tak s ostatními dětmi. Svým odlišným chováním provokuje okolí, jedná nápadně a jeho reakce jsou často nepřiměřené. Může se částečně ztotožnit s agresorem, svůj vztek pak promítá do svého chování a samo týrá slabší děti. Nezřídká svou agresivitu obrací i proti sobě a záměrně se tak poškozují.

Posttraumatická stresová porucha bývá u dětí spojena i s tělesnými příznaky, jako jsou poruchy spánku či příjmu potravy. Podle Vaníčkové (1999, s. 57) dochází také k imunologickým změnám. Dochází k opakovaným infekcím, kdy se dítě nemůže uzdravit.

Vágnerová (2008, s. 442 – 443) uvádí čtyři fáze průběhu:

- Fáze vyplakání je především reakcí na prožitou událost, kterou dítě nechápe.
- Fáze popření je obrannou reakcí, při které dochází k vytěsnění traumatického zážitku, protože jej dítě není schopné přijmout. Příznaky jsou buď nadměrná strnulost, nebo nadměrná aktivizace spojená s úzkostnými reakcemi.
- Fáze intruze je obdobím, kdy se dítěti traumatický zážitek vrací prostřednictvím flashbacků či nočních děsů. Dítě si svůj zážitek uvědomuje a začíná na něj reagovat.
- Fáze zpracování a zvládnutí traumatické zkušenosti, obvykle s pomocí někoho, kdo slouží jako emoční opora – například sociální pracovník či psycholog. V tomto období je důležitá psychoterapie, která je zaměřena na prevenci vzniku chronické poruchy.

4.3 TRAUMA SEXUÁLNÍHO ZNEUŽITÍ

Vaníčková (1999, s. 51) jej popisuje jako „*komplexní trauma, které v sobě obsahuje poškození tělesné celistvosti spojené s tělesnou bolestí a poraněním pohlavních orgánů, psychický šok spojený s citovým vydíráním a ponížením z nejistoty, kterou atak násilí sebou přináší.*“

Po zneužití většinou následují obavy z opakování zážitku, které mohou doprovázet výhrůžky za účelem umlčení dítěte ze strany pachatele. Rovněž se může setkat s negativní reakcí matky či izolací od rodiny. Dítě je tak

vystaveno dlouhodobému stresu, na který často reaguje vytěsněním konkrétních vzpomínek z paměti. Jak píše Vaníčková (1999, s. 51), popření se vyskytuje v určité fázi u všech sexuálně zneužitých dětí jako obranný mechanismus.

4.3.1 Syndrom dětského přizpůsobení sexuálnímu zneužití

Trauma sexuálního zneužití s sebou nese další problémy. Protože dítě je naprosto závislé na dospělém, nakonec skutečnost přijímá a přizpůsobuje se jí. Postupně probíhá v pěti fázích:

a) Utajování

Dítě je zneužitím traumatizováno nejen fyzicky, ale ze strany dospělého dochází k záměrnému umlčování. Může jej uplácet nebo mu vyhrožovat. Při pokusech o sdělení problému se dítě často setkává s bagatelizací situace a následnou negativní reakcí okolí. Pocity strachu, viny či studu tak vedou dítě k utajování skutečnosti.

b) Bezmocnost

Čím déle zneužívání trvá, tím více se dítě obává nevěrohodnosti své výpovědi, nepříjemných zážitků spojených s vyšetřováním a rovněž izolace od rodiny. Dítě nabývá přesvědčení, že neexistuje nikdo, kdo by mu pomohl. Obzvláště je-li agresor osoba, na které je závislé.

c) Svedení a přizpůsobení se

Halfarová (In Vágnerová, 2008, s. 628) uvádí, že „zneužívané dítě zpracovává traumatizující situaci tak, že samo sebe začne považovat za viníka a snaží se být ‚hodné‘, to znamená chová se podle požadavků násilníka, resp. jeho způsobu výkladu toho dění.“

Aktivizuje tak své obranné mechanismy, kterými mohou být automutilační chování, delikvence či zkreslená interpretace problému. Často také inklinuje k užívání drog. Všechny jeho obranné mechanismy mu určitým způsobem umožňují přežití.

Opačný způsob přizpůsobení nastává tehdy, vykonává-li dítě příkazy agresora, aniž by změnilo názor na skutečnost.

d) Opožděné a nepřesvědčivé odhalení

Teprve po čase, kdy je dítě schopno snahy vymanit se ze zneužívání, je schopné se světit. Setkává se ale se značnou nedůvěrou a obviněním ze lži,

kdy na něj jeho nejbližší okolí znovu útočí a celý problém se tak otáčí proti němu. Většina situací však nebývá odhalena. Dojde-li k odhalení, na vině je obvykle rozvod či rodinný konflikt.

e) Odvolání výpovědi

Vlivem silného tlaku ze strany okolí a následné obavy ze ztráty rodinného zázemí dítě zátěž neunese a svou výpověď odvolá. Dochází tak k závěru, že utajování má své opodstatnění.

4.4 MOŽNOST VZTAHU SYNDROMU CAN A VYBRANÝCH PORUCH OSOBNOSTI

Na správný vývoj člověka působí několik faktorů, které jsou ve vzájemné interakci. Jsou to činitelé biologické (předání příznivých genetických dispozic) a psychosociální (působení rodiny, vrstevníků). Ke vzniku poruchy může přispívat, je-li jedna ze složek silně narušena, což může být také případ jednotlivých forem syndromu CAN. Vágnerová (2008, s. 516) uvádí jako příklad rizikového faktoru chronickou zátěž, které bylo dítě vystavováno, či ranou citovou deprivací.

Autoři odborných textů (Praško, Vágnerová aj.) se shodují, že většinová příčina vzniku poruch osobnosti je v genetických dispozicích, současně však jako příčinu nevylučují a v některých případech dokonce akcentují nepřiměřené výchovné styly, zanedbávání a týrání v dětství. Pokusím se to naznačit u tří vybraných poruch osobnosti.

4.4.1 Disociální porucha osobnosti

Praško (2003, s. 227) ji definuje jako takovou poruchu, pro kterou je základní charakteristikou „*dlouhodobý vzorec sociálně anetického chování, které odráží nezáměr o práva druhých osob. Disociální jedinci hledají uspokojování svých potřeb bez svědomí.*“

Pro takového člověka je typický chladný nezáměr o své okolí, absence empatie, trvalý postoj lhostejnosti vůči společenským normám, pravidlům a závazkům, velmi nízká frustrační tolerance a nízký práh pro výbuchy agresivity. Neschopností ovládnout okamžité uspokojení svých potřeb vyvolávají konflikty s okolím. Chybí jim však pocit viny a své konfliktní jednání obhajují. Potíže se projevují i v partnerských vztazích a to mimo jiné i neschopností udržet dlouhodobé vztahy, přičemž schopnost je vytvářet zůstává zachována. V dospělosti se často mohou projevovat

kriminálním chováním či promiskuitou, byť vzorce jejich jednání nemusí být nutně přímo delikventní.

Tato porucha osobnosti může být výsledkem zanedbávání i týrání v orientační rodině. Tam, kde se nevytvořila bazální potřeba bezpečí a citová vazba k rodičům, nebo v případě pozdější nedostatečné citové stimulace a v krajním případě zanedbávání či týrání, přichází člověk do života nedostatečně emocionálně vybaven a tato složka osobnosti u něj může vykazovat hluboký deficit, který může v krajním případě vyústit až do hluboké poruchy osobnosti.

▪ **Kazuistika**

Michal (30 let) byl opakovaně trestán pro násilné trestné činy, zejména loupež. V jeho kriminální anamnéze jsou násilné trestné činy – loupež a vydírání. Aktuálně je odsouzen k 7,5 roku odnětí svobody za to, že na ulici zbil neznámého muže a vzal mu mobilní telefon – „potřeboval jsem si zavolat, měl mi ho normálně dát a nebyl by žádný problém“. V jeho anamnéze je výrazný abúzus alkoholu i drog (nitrožilní aplikace pervitinu). Ve výkonu vazby vykazoval kázeňské problémy, zpravidla když zaměstnanec či příslušník nevyhověl včas jeho požadavkům, stejně se choval i na nástupním oddělení, proto byl vytipován jako možný pachatel násilí. Zaměstnanci zaznamenali i signály o jeho šikanování spoluvězňů, které se však nepodařilo prokázat. (Mitáš 2007, s. 44).

Sledujeme-li jeho rodinnou anamnézu, zjistíme, že pochází z pěti sourozenců rodičů se základním vzděláním, u otce je významný abúzus alkoholu a opakovaná majetková trestná činnost. Sám v rámci pohovoru s vězeňským kaplanem hovořil o tom, že jej otec v dětství často bil za trest i bez zjevné příčiny, zejména když se přišel domů opilý. Matka se bála dětí zastat, protože sama byla otcem opakovaně fyzicky napadena.

Na druhou stranu je ovšem třeba konstatovat, že lidé s disociální poruchou osobnosti mohou pocházet naopak z rodin s přehnaně pečovatelským až protekcionistickým výchovným stylem.

4.4.2 Emočně nestabilní porucha osobnosti

Jak uvádí Praško (2003, s. 242), emočně nestabilní porucha se projevuje „výraznou afektivní nestálostí a tendencí jednat impulzivně bez uvážení následků.“

Velmi špatně snášejí jakoukoli kritiku ze strany okolí. Ta vyvolává velmi silné výbuchy vzteku a zlosti. Jedinec si uvědomuje příčiny vyvolání své

agrese, avšak svou reakci pokládá za přiměřenou. Často se setkávají s depresí, sebepoškozováním či sebevražednými sklony.

Jejich interpersonální vztahy bývají problematické, patrně z důvodu nedůvěry v ostatní lidi. Vytvářejí proto vztahy buď extrémně závislé, nebo se naopak chovají chladně a odtažitě.

Za možnou příčinu vzniku lze mimo jiné považovat sexuální zneužívání v dětství či týrání dítěte. Stejně jako v předchozím případě však i zde může jít o důsledek rozmazlující výchovy.

▪ **Kazuistika**

Dalibor (20 let) byl adoptovaným dítětem, vyrůstajícím u starších rodičů s vysokoškolským a středoškolským vzděláním. Matka jej doprovázela téměř denně do školy a odpoledne jej vyzvedávala, pečlivě sledovala jeho školní výsledky a případné neúspěchy nejčastěji dávala za vinu učitelům. Kázeňské prohřešky omlouvala zpravidla nedobrým vlivem vrstevnické skupiny a Dalibora téměř netrestala. Na konci základní a počátku střední školy se u něj začaly projevovat predelikventní formy chování – lhaní i v případech, kdy mu nepřinášelo žádný viditelný prospěch a záškoláctví.

Do výkonu vazby se dostal pro trestný čin podvodu – na cizí občanský průkaz uzavřel několik leasingových smluv. Typický byl ovšem jeho druhý trestný čin – výtržnictví. V baru vyvolal hádku se svou bývalou přítelkyní a jejím novým partnerem, která vyústila do vzájemné rvačky. Tu ukončil tak, že ženu s voláním „policie, zatýkám vás“, připoutal pouta k zábradlí před barem. Ve výkonu vazby a později i ve výkonu trestu se projevoval značně maladaptivně, verbálně napadal spoluvězně i zaměstnance věznic a poměrně často se dopouštěl automutilačního jednání – řezal se žiletkou na předloktí. V tomto případě nešlo o sebevražedné pokusy, ale o manipulativní jednání, které mělo donutit vězeňský personál splnit jeho nejrůznější požadavky.

4.4.3 Paranoidní porucha osobnosti

Vágnerová (2008, s. 519) uvádí, že „typickým znakem pro paranoidní poruchy osobnosti je nadměrná přecitlivělost na veškeré reakce okolí vůči vlastní osobě a stejně nepřiměřená obecná nedůvěra k jiným lidem.“

Provází ji celoživotní nedůvěra vůči jiným lidem. Podle Praška (2003, s. 201) je pro ni typická tendence mylně chápat chování druhých jako nepřátelské či opovržlivé, i když je neutrální, nebo přátelské. Tito lidé

mají sklon ze svých neúspěchů obviňovat druhé, může se u nich objevovat patologická žárlivost či sebechvála. Projevuje se také tendence k trvalé zášti, kdy odmítají jakékoli odpuštění urážek či zlehčování. Proto se i zde jedinci setkávají s problematickými mezilidskými vztahy. Neustále své okolí podezřívají ze lži či zneužívání, často své partnery kontrolují a vyslýchají, aby se ujistili, že se proti nim nic zlého neděje. Paradoxně však dochází k opačné domněnce, a proto se následovně věnují neustálému hledání důkazů či skrytých motivů, které překrucují či chybně interpretují.

Někteří autoři, jak uvádí Praško (2003, s. 204), jsou přesvědčeni, že lidé s paranoidní poruchou byli objektem rodičovské zlosti nebo byli druhými ponižováni. To vedlo k nadměrnému rozvoji obranné strategie projekce, který je zodpovědný za rysy poruchy.

4.5 DLOUHODOBÉ NÁSLEDKY SYNDROMU CAN

4.5.1 Dlouhodobé následky zneužívání

Traumatická zkušenost s týráním v dětství má své následky, které se velmi pravděpodobně projeví i v dospělosti. Lze očekávat nízké sebehodnocení, sebevědomí či problémy v mezilidských vztazích, které patrně budou komplikovat pocity nedůvěry či potřeba izolace. Pocity méněcennosti mohou vést pocitům vlastní bezvýznamnosti, kdy všichni ostatní jsou úspěšnější. Výjimkou nezůstávají ani partnerské vztahy a s nimi související volba partnera. Matoušek (1986, s. 150) uvádí jako vhodného partnera člověka stejného původu, vzdělání, národnosti či společenské vrstvy.

Opačnou reakcí je zvýšená agresivita a bezohlednost. Podle Vágnerové (2008, s. 617) obecně platí, že způsob, jakým rodič dítě vychovává je do jisté míry odrazem způsobu, jakým se k němu chovali jeho vlastní rodiče. Proto se dospělí, kteří byli v dětství týraní, častěji stávají týrajícími rodiči.

U dětí, které byly zneužívány sexuálně, se pravděpodobně projeví problémy v intimním životě. Jak píše Finkelhor (In Vaníčková 1999, s. 55), poruchy v oblasti sexuální se projevují nízkou sexuální akceptací sama sebe, častými sexuálními dysfunkcemi, střídáním partnerů nebo naopak vyhýbáním se sexuální aktivitě.

4.5.2 Sexuální dysfunkce

Mezi nejčastější funkční sexuální poruchy, které mohou vzniknout jako následek sexuálního zneužívání, patří sexuální averze, frigidita, anorgasmie či vaginismus.

a) Sexuální averze

Kratochvíl (2008, s. 89) ji charakterizuje jako odpor k sexuální aktivitě, který je trvale vysoce záporný. Často se netýká jen soulože, ale přenáší se i na jakékoli tělesné doteky partnera.

Sexuální averzi lze rozdělit na averzi primární – rizikovými faktory jsou výchova a traumatické sexuální zážitky z dětství, a sekundární, která může navazovat na vynucení sexuální aktivity bez ohledu na přání či potřeby ženy.

b) Frigidita

Jak píše Kratochvíl (2008, s. 87), jedná se o „*chybění sexuální touhy a sexuální vzrušivosti*.“ Projevuje se neschopností, či sníženou schopností, dosažení vzrušení při specifické sexuální stimulaci, neschopností uvolnění poševního vchodu či necitlivostí pohlavních orgánů při souloži.

Pravidlem u frigidních žen bývá anorgasmie. Kratochvíl (2008, s. 87) ji popisuje jako neschopnost dosažení vyvrcholení při sexuální stimulaci, kdy se žena vzruší, přesto však není schopna dosáhnout orgasmu.

Poruchy mohou být orientovány na domácí prostředí (například při vícegeneračním soužití), na partnera (jako důsledek odporu k partnerovi) či na určité psychické stavy (například deprese či obavy z těhotenství).

Příčinou vzniku frigidity může být trauma sexuálního zneužívání v dětství či prudérní výchova. Tyto faktory následně vedou k utlumení sexuální touhy a vzrušivosti.

Rizikovými faktory pro vznik sexuální averze či frigidity mohou být také některá onemocnění (například diabetes mellitus), následky úrazů, jako jsou poranění páteře, deprese, dlouhodobá závislost na alkoholu či užívání některých léků.

c) Vaginismus

Kratochvíl (2008, s. 127) jej charakterizuje jako „*křečovitě stažené svalstva poševního vchodu a dalších svalů pánevního dna, které znemožňuje proniknutí penisu do pochvy. Má charakter obranného reflexu, který je vyvolán reálným, očekávaným nebo jen představovaným pokusem o penetraci*.“

V lehkých případech je zavedení penisu možné, ale vždy je spojené s bolestí. Ve středně těžkých případech lze zavést jen prsty a v těžkých případech není možné ani zavedení prstů. U velmi těžkých forem vaginismu

není možné ani vaginální lékařské vyšetření. Pokud je nutné, lze jej provést pouze za použití narkózy.

Za příčinu vzniku funkčního vaginismu lze považovat traumatickou zkušenost sexuálního zneužívání v dětství či znásilnění v dospělosti a následné vytvoření a zafixování tohoto obranného mechanismu. V některých případech vaginismus vzniká jako obrana proti partnerovi, který pro ženu není dostatečně přitažlivý nebo je jí odporný. Dále Masters a Johnsonová (In Kratochvíl, 2008, s. 128) uvádějí vliv příliš ortodoxní náboženské výchovy či homosexuální orientaci.

5. PREVENTIVNÍ A INTERVENČNÍ TECHNIKY

Vzhledem k tématu a rozsahu této práce si nekladu za cíl popsat zevrubně a vyčerpávajícím způsobem všechny eventuality intervenčních a preventivních postupů, pokusím se však naznačit možnosti u vybraných metod.

Primární prevence je orientovaná na široké penzum populace. Kdybychom hledali její synonymum, mohli bychom použít starší slovo osvěta. Takové programy mohou zahrnovat i lidi, kteří se ničeho patologického ani nezákonného ve vztahu k dítěti nedopustili, stejně jako děti, které se s žádným patologickým jevem neselekaly. Ty pak dostávají informace, jak se chovat v situacích, na něž by jinak nemusely být připraveny. Může jít o programy organizované školou pro děti i jejich rodiče, aktivity rodinných poraden, různých občanských sdružení, vrstevnické peer programy a řadu dalších aktivit. Pro příklad jsem zvolila sexuální výchovu.

5.1 SEXUÁLNÍ VÝCHOVA JAKO PREVENCE SEXUÁLNÍHO ZNEUŽÍVÁNÍ DĚTÍ

Sexuální výchovou se rozumí komplexní výchova k mezilidským vztahům včetně poznatků z oblasti fyziologie a biologie člověka a jeho reprodukce. Zahrnuje rovněž postoje k sexuální morálce či podporu osobnostní autonomie.

Z hlediska obsahu sexuální výchovy ji lze rozdělit do tří rovin:

- Rovina poučení, vědomostí a znalostí o rozdílech obou pohlaví, o narození, vývoji před narozením nebo o ochraně před nebezpečným chováním dospělých.
- Rovina vzorů, kdy členové rodiny poskytují dítěti citovou jistotu. Nápodobou se dítě učí vzory partnerského a rodičovského chování, učí se poznávat „ženský“ a „mužský“ svět i přijatelnou sexuální komunikaci.
- Rovina vztahu, kdy je rodina zdrojem lásky, bezpečí a pomoci. Dítě se učí citlivému vnímání druhé osoby a pocitu přirozeného studu.

Rodina má v rámci sexuální výchovy primární postavení. Její vlivy se projevují spontánně již v předškolním věku dítěte, kdy rodiče ovlivňují dítě svými postoji, chováním, mimikou a celou rodinnou atmosférou. Kolem tří let se dítě samo začíná ptát na to, co je z oblasti sexuality zajímavé a zkoumá své vlastní nebo cizí tělo bez jakéhokoli studu. Chování rodičů posiluje

chlapeckou nebo dívčí roli, proto je rodinné prostředí určující i v pohlavním vývoji dítěte.

Jak píše Vaníčková (1997, s. 50), nedostatečné poučení o sexualitě a s tím spojeném právu dítěte rozhodovat samo o sobě je jednou z příčin častého sexuálního zneužívání dětí.

Vaníčková (1997, s. 50) uvádí práva dítěte na soukromí:

- *„právo na soukromí při oblékání, mytí, používání záchodu*
- *právo odmítnout přihlížet svlékání, koupání apod. jakékoli jiné osobě*
- *právo odmítnout laskání, lechtání, objímání či hraní, jestliže je jim nepříjemné*
- *právo odmítnout jakoukoliv aktivitu s mužem, při níž si jsou vědomi jeho erekce*
- *právo neposlouchat „sprosté“ řeči ani tak na výzvu druhého samy hovořit*
- *právo odmítnout odpovědi na otázky směřující k jejich vztahu k partnerovi, sexuální aktivity, ale také mají právo odmítnout poslouchat druhého, který líčí podrobnosti, které se mu nechce poslouchat*
- *právo odmítnout líbání, které se jim nelíbí*
- *právo odmítnout žádost, aby se dotýkaly pohlavních orgánů druhého člověka nebo naopak tuto aktivitu dovolily vůči sobě*
- *právo odmítnout jakýkoliv sexuální styk*
- *právo odmítnout přítomnost dospělého člověka, se kterým se necítí o samotě dobře*
- *právo odmítnout jakékoliv jednání dospělého člověka, který vyžaduje jejich naprostou poslušnost svojí autoritou*
- *právo samy posuzovat chování druhých a rozhodovat o svém chování vůči nim*
- *právo ochraňovat samy sebe na základě svých pocitů*
- *právo vyhledat pomoc nebo se svěřit jiné osobě, jestliže samy nejsou schopny zabránit jim nepříjemným aktivitám.“*

5.2 SANACE RODINY – PROGRAM NA POMEZÍ PREVENCE A INTERVENENCE

Sanace rodiny je příkladem programu terciární prevence, tedy práce s rodinou přímo ohroženou sociálně-patologickým jevem, v našem případě zanedbáváním, týráním nebo zneužíváním dítěte. Přichází na řadu v případě, že selhala nebo vůbec nenastala prevence sekundární. Rodina se hluboce dysfunkční zpravidla nestává ze dne na den a často lze z různých symptomů usuzovat na zvýšené riziko ohrožení jejich jednotlivých členů i rodiny jako celku, což je věcí právě prevence sekundární. Sanace rodiny ovšem současně využívá nejrůznější intervenční techniky, vedené ve prospěch klinické rodiny.

Sanace jako slovo má podle Erharta (1996, s. 676) dva základní významy: Jde jednak o souhrn opatření s cílem zlepšit nepříznivý stav vyvolaný dlouhodobými nepříznivými okolnostmi, nebo také uzdravení či zhojení. Ve vztahu k rodině půjde o komplexní intervenční aktivitu zaměřenou na jednotlivé členy rodiny, jejich vzájemné vztahy, ale také socioekonomické souvislosti. Podle Matouška (2006, s 37) je její součástí také například pomoc se zajištěním bydlení, ekonomická podpora, zdravotnická péče, zprostředkování léčby závislostí a podobně.

Vzhledem k tomu, že sanace rodiny je realizována zpravidla v rodinách dlouhodobě dysfunkčních, bude zahrnovat především takové aktivity, které směřují k zachování či obnovení funkcí rodiny. Ve vztahu k dítěti, ať už zanedbávanému či týranému, předchází, zmírňuje či eliminuje příčiny ohrožení prostřednictvím podpory na úřadech, s výchovou dětí, s chodem domácnosti, dohlížením na lékařské ošetření či podporou při hledání zaměstnání. Při takových aktivitách je úkolem sanačního pracovníka jednotlivé členy rodiny podporovat, motivovat ke změně a učit zvládat jednotlivé situace.

Podle Matouška (2006, s. 245) by sanační programy měly „*ovlivňovat výchovný styl rodičů, jejich angažovanost, měly by posilovat schopnost rodičů řešit náročné situace týkající se partnera, širší rodiny i samého dítěte, stanovovat dítěti meze přijatelného chování a v případě potřeby uplatňovat vůči dítěti přiměřené sankce*“.

Cílem sanace rodiny je obnovení jejího fungování natolik, aby dítě nemuselo být vytrženo ze svého prostředí nebo aby se mohlo vrátit do bezpečného a pozitivního prostředí. Aby byla taková pomoc efektivní, nemůže jít pouze o jednorázový akt, nýbrž o pokračující proces v ideálním

případě multioborového týmu, koordinovaného sociálním pracovníkem. Jeho členy mohou být pediatr, psycholog, manželský poradce, adiktolog, pedagog a další zástupci pomáhajících profesí.

- Přímá pomoc či podpora by však měla být ohraničena. Omezení nejsou jen časová, cílem je i podrobné zmapování situace, nakolik je rodina schopna či ochotna změnit své podmínky a jak spolupracuje se sanačním týmem či asistentem rodiny. Hranice by tedy měla sloužit také jako hodnotící bod.

5.3 KRIZOVÁ INTERVENCE

Krizová intervence je již, jak sám její název napovídá, typicky intervenční metodou. Spočívá především v poskytnutí první pomoci, jejímž cílem je zabránit recidivě negativního chování, korekce aktuální situace a odstranění příčin. Týká se nejen ohrožené osoby, ale celého rodinného systému.

Obecně lze krizovou intervenci, jak uvádí Vágnerová (2008, s. 631 – 632), rozdělit následovně:

- Lékařská péče, která léčí aktuální, bezprostřední příznaky – například poranění.
- Psychoterapie je orientována na nápravu následků týrání či sexuálního zneužívání. Jejím hlavním cílem je přijetí a zpracování traumatu, získání rovnováhy a vyrovnaného vztahu k prožité události, kterou nelze změnit. Základem je otevřená komunikace s dítětem, aby získalo pocit porozumění, citové opory a jistoty.
- Terapeutická pomoc se zaměřením na práci s celou rodinou. Dítě, pokud je to možné, by mělo zůstat ve svém přirozeném prostředí. Odebrání dítěte z rodiny je rizikové nejen z hlediska jeho dalšího zatížení, ale i v přisouzení viny celé rodině. Pro úspěšnou terapii však musí být odstraněny všechny stresující faktory.
- Individuální a skupinová psychoterapie využívá především nedirektivní metody, terapii hrou a vytváření příběhu. Možný je i nácvik vhodných způsobů chování a eliminace těch, které by mohly zhoršovat sociální pozici ohrožené osoby.
- Socioterapie je zaměřena na úpravu rodinných poměrů a zlepšení péče o dítě.

5.3.1 Pravidla krizové intervence

Vaníčková (1997, s. 53) uvádí základní pravidla intervence:

- Musí být zajištěna bezpečnost dítěte, aby se zabránilo případnému opakování násilí.
- Musí být zajištěno nenarušené „fungování“ rodiny, jako základní podmínky pro citovou oporu dítěti.
- Zájmy dítěte musí být ochraňovány tak, aby se předešlo sekundární traumatizace a viktimizaci dítěte.

Při sekundární viktimizaci dochází k poškození dítěte vyšetřovacími a jinými procesními postupy (například protahování případu či konfrontace s násilnou osobou).

6. ZÁVĚR

V předložené bakalářské práci jsem se zabývala syndromem CAN zejména z pohledu aktuálních a také dlouhodobých následků pro jedince.

Na případech vztahujících se k jednotlivým výchovným stylům jsem se pokusila naznačit souvislosti s tím, co zejména pachatelé trestné činnosti prožívali v dětství a způsobem jakým se adaptovali, či spíše maladaptovali, do společnosti. Je zřejmé, že na jejich asociální chování měl značný vliv způsob jejich výchovy i traumatizující zážitky spojené s psychickým nebo fyzickým týráním, ale také zanedbávání výchovy či nezájmem o život a trávení volného času dítětem.

Studiem odborné literatury vyšla najevo i příčinná souvislost mezi projevy syndromu CAN a vznikem určitých typů poruchy osobnosti, stejně jako mezi sexuálním zneužíváním v dětství a některými typy sexuálních dysfunkcí, zejména u žen. V této oblasti se jako účinná prevence jeví vedle odborných metod sociální práce, jakou je například sanace rodiny (jimiž se v této práci nezabývám) také odborně a citlivě pojatá sexuální výchova.

Celkově lze konstatovat, že pozdním následkům projevů syndromu CAN je v odborné literatuře věnováno daleko méně pozornosti, než u intervence bezprostředních projevů a následků zanedbávání, týrání a zneužívání dětí.

POUŽITÁ LITERATURA

ČEPELÁK, Jiří. *Kriminogenní význam selhání socializačního procesu*. In: Zpravodaj SNV ČR, Praha, 1979, č. 8.

ERHART, Adolf – KRAUS, Jiří – ŠTĚPÁNEK, Miroslav. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2001. 836 s. ISBN 80-200-0607-9.

KOUKOLÍK, František. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2007. 269 s. ISBN 978-80-246-1242-3.

KOUKOLÍK, František – DRTILOVÁ, Jana. *Vzpouza deprivantů*. Praha: Makropulos, 1996. 303 s. ISBN 80-901776-8-9.

KRATOCHVÍL, Stanislav. *Sexuální dysfunkce*. Praha: Grada, 2008. 304 s. ISBN 978-80-247-2476-8.

LANGMEIER, Josef – KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. 368 s. ISBN 80-247-1284-9.

MATĚJČEK, Zdeněk – LANGMEIER, Josef. *Počátky našeho duševního života*. Praha: Panorama, 1986. 365 s.

MATOUŠEK, Oldřich. *Kontexty neuróz*. Praha: Avicenum, Zdravotnické nakladatelství, 1986, 200 s.

MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál. 2003. 380 s. ISBN 80-7278-548-2

MATOUŠEK, Oldřich. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. 352 s. ISBN 80-7367-002-X.

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9.

MITÁŠ, Václav. *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. Vězeňská duchovenská péče a Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR : Stráž pod Ralskem. 2007. 122 s.

PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál, 2003. 360 s. ISBN 80-7178-737-X.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2008. 872 s. ISBN 978-80-7367-414-4.

VANÍČKOVÁ, Eva – PROVAZNÍK, Kamil – HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana. *Sexuální zneužívání dětí I. Díl*. Praha: Karolinum, 1997. 82 s. ISBN 80-7184-479-9.

VANÍČKOVÁ, Eva – PROVAZNÍK, Kamil – HADJ-MOUSSOVÁ, Zuzana. *Sexuální zneužívání dětí II. Díl.* Praha: Karolinum, 1999. 81 s. ISBN 80-7184-878-6.

VANÍČKOVÁ, Eva. *Dětská prostituce.* Praha: Grada, 2007. 141 s. ISBN 978-80-247-2218-4.

WEISS, Petr. *Sexuální deviace.* Praha: Portál, 2008. 360 s. ISBN 978-80-7367-419-9.